

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ed.}
Ser. 602 a

Title: Vishaya-
Sindhu-I

602 a

C

:	<u>Niraya Sindhu T</u>	:	Title
:	<u>Kamalākara</u>	:	Author
:	:	:	Editor
:	<u>Saka 1700</u>	:	Year, Vols.
:	:	:	Publisher
<u>602a</u> :	:	:	Remarks

नि. प्र.
४

पुनर्दितयेतथा संक्रांतिपुर्वसर्वासुपिंडनिर्वपणादतइति आहंरुलपाणिस्त्वस्यनिर्मूलत्वात्समूहत्वेपि तत्सपिंडीकर
णोत्तरमित्यर्थः ततः प्रभृतिसंक्रांतावपरागादिपूर्वसु त्रिपिंडमंचरे आहमेकोदिच्छंमतादानीतिमास्योक्ते ग्रहणाग्रहणव
दिकल्पाएवेत्यादतन्त अस्यपार्वणविधायकत्वेनपिंडाविधायकत्वात्त्रिपिंडाव्यक्तिः मंगळकृत्येषुविशेषमाहत्याति
निबंधेनारदः त्याज्याःसूर्यस्यसंक्रांतेःपुर्वतःपरतस्तथा विवाहादिपुकोयेषु नैऋत्यःपौषादशषोडश एतसुपुण्यकाका
पलक्षणं संक्रांतिभोगश्चकुट्टिकश्चाह्यामिकइतिउच्यतेः प्रशेकोचन्येषुपरिगलनात् अयनव्यतिरिक्तासुदश
सुसंक्रांतिपुरात्रेस्नानश्राद्धादिनकार्ये अहिसंक्रमणेपुण्यमहः कस्मिन्प्रकीर्तितं रात्रिसंक्रमणेमानादिनादस्ना
नदानयोः अर्धरात्रादधस्तस्मिन्मध्याह्नस्योपरिक्लि या ऊर्ध्वसंक्रमणेचोर्ध्वमुदयादिसूर्य्ये पुणेचेददस्त्रेतुयदासं
क्रमतेरविः प्रादुर्दिनद्वयपुण्यमुक्तामकर कर्कटावितिचरुवसिष्ठादिवचनैरहःपुण्यत्वात्तथा रात्रिसंक्रमणेमानादि
राकुर्यात्तुतक्रियां पूर्वस्मात्तरतोवापिप्रत्यासनस्यतत्कलमिति वसिष्ठवनात्राथाद्रात्रोस्नानदानादिनिषेधप्रतीतेः जानि तु

वायुपसवनाविष्णुधर्मनक्षत्रसत्राण्ययनानिचंद्रमासेनकुर्याद्गणामकेनेति अथमकमासः तत्रैकमात्रसंक्रां
तिरहितः सितदिश्वोद्रोमासोमकमासः एकसंक्रांतिरहितमसंक्रांतत्वेनसंक्रांतिद्रव्यत्वेनसंक्रांतमक
मासोद्वेधा अधिकमासश्चयमासश्चेति तद्संक्रांतकगण्ये यस्मिन्मासेनसंक्रांतिसंक्रांतिद्रव्यत्वेनसंक्रांतमासः
सचिह्नयोमासस्यात्तुत्रयोदशइति सत्यत्रतेपि शशिद्वययत्रमासेसंक्रमेत्तदिवाकरः नाधिमासोभवेद्वसकमास
स्तुकेवलमिति अधिकमासस्यकाकनियममाहवसिष्ठाः द्वात्रिंशदिमितैर्मासेदिनेषादशभिस्तथा घटिकामा
चतुष्केप्रापतत्यधिकमासकइति एतसंभवार्थेनतुनियमार्थे अन्यथाषादशदिनाधिकद्वात्रिंशमासानंतरेकह
पक्षेतियमेतदुक्ताहिवर्गमापतेः तेनन्युनाधिककाकेमकमासेपिर्नदोषः क्षयस्यापिउच्यतेः शास्त्रे असंक्रां
तसंक्रांतिमासोधिमासः स्फुटंस्यादिसंक्रांतिमासाः क्षयाख्यःकदाचित् कोयःक्षतिकादित्रयेनान्यतः स्यात्तदावर्ष
मध्येधिमासद्वयं च एकक्षयापूर्वपरतश्चैकइत्यधिमासद्वयंभवतीत्यर्थः अत्रविशेषमाह जावाकिःमासद्वयद

निर्णयः

मध्येतुसंक्रांतिर्नैरातवेत् प्राकृतः स्तत्रपुर्वस्यादधिमासः स्तथोतरइति उत्तरस्मिन्नेवकाकाधिक्यं नपुर्वस्मिन्
नित्यर्थः यत्तुब्रह्मसिद्धांते जैत्रादर्वाऽधिमासः परतस्वधिकोभवेदिति भर्ग्व्यातिः सिद्धोते चदकन्यागतसूर्येवशिवकवायध
न्विनि मकरवायकुंभेवानाधिमासाविधीयतइति तत्सायपुर्वमान्यधिमासस्यकाकाधिक्यमात्रनिषेधार्थं नत्वधिकमात्रस्य द
शानां फाल्गुनांप्रायामघस्यचक्रवित् नपुंसकलंभवृत्तित्वेषुशास्त्रविश्वयइति हेमाद्रौविष्णुधर्मविराचात् मकरमासस्य
कादिनिषेधानुपपत्तेपेश्व मकरेवाथकुंभेवेतिदृष्टांतांथ प्राभावाक्षयस्यागमनकाकाउक्तः सिद्धांतशैरामेणो गतो व्यादि
नैरमितेशाक कोकतिथीशैर्भविष्यत्पार्थांगाक्षसूर्यैः गजाद्रग्निभूमिस्तथाप्रायशोयंकुचेदंदुवैषः क्वचिद्भाकुभिश्चेति अ
क्षयश्चत्वरः अद्रयः सप्त नंदाः नवा एषांप्रातिप्रातिनोम्यनपाते १०० तैर्मितवर्षकश्चिद्विषयमासः पुर्वज्ञातइत्युक्तः तिथयः
पंचदशा ईशाः एकदश अंके १११५ एवंमितेयातेकश्चिद्रविष्यतित्यर्थः अंग ६ अक्ष ५ सूर्यः १२ एकत्र १२०० गजाः ८

अद्रयः ७ अग्निः ३५९ कत्र १३६ कुः १ वेद ४ इद्र १ एकत्र १० गवाः ९ कुः १ एकत्र १० एतैर्मितवर्षेयातेकद्विष्य तीत्यर्थः अ
थमकममासकार्यकार्यनिरूप्यते तत्रजावाकिः नित्यनैमिति केकुर्यो उगादकुर्यो नमकिंक्रुचे तिथिनक्षत्रवारोक्तैर्कांम्येवकदा
चन अवयकाम्यनिषेध आरंभसमाप्तिर्विधेयः असूर्योनामवोयस्तानतेषुममसंमतः प्रतानांचेवयज्ञानामारभश्चसंयुनामितिते
नैवोक्तत्वात् असूर्यो अधिकमासाइत्यर्थः तत्रमैल्लेतेपतेरेवेरितवचनात् अवयहध्वंसनिमित्तोयागविशेषः काम्यस्यातारंभस
मा सीभवतएवेत्यादिरन्यत्रविस्तरः काठक इत्येपि मेकेनन्यगतिंकुर्योनित्यां नैमित्तिकीं क्रियामितितानिनैमित्तिकानितीति दीप्ति
स्थ कायामुक्तानि यन्नैमित्तिकमग्निन नुगताग्न्याधानं चोसवातंस्कारादि विलोपेनसंतिपुनः प्राक्तंप्रतिष्यदिकमिति मन्तरेषु
तु सोमं दिश्येमेव तत्रकर्तव्यान्युक्तानिकाकादरा द्वादशाक्षरिणतं कर्मग्रहणकर्मनोः । क्षिप्तंतेपुंसवेश्वाद्वावेतौजातकर्म
च गेगशांतिरत्नभ्यचयोगेथांदेवतानिच प्रायश्चित्तनिमित्तस्यवशा वेपलत्र अदोदकुंभमवादिमरालूययुगारिषु मन्वादि
पुत्रयदानं देनेदिनैचयत् तिकगाभुदिरण्य नौसंध्यापासनयाः क्रिया पवडामश्वाययणेसाग्रिष्टिश्चपर्वणि नित्याग्निहोत्र
होमश्चदेवता तिथिपुतनंस्नानं चस्नानविधिनाथभक्ष्यायेपेवर्जने तर्पणंवा निमित्तस्य नित्यत्वादुभयत्रेवेति एतापुंसव सीमितौ
दानं

निर्णयसिं. एतन्मन्त्रानाद्यन्त्राणां तसंस्कारोपलक्षणं तदुक्तं दीपिकायां गर्भाधानमुखं च वीरविधितः प्राजापत्यागे किं न कश्चिच्छात्र
 यणो गजेन्द्रपुरतः कृष्यामर्घ्यं नैगयो स्तीर्थे दुक्षययोश्च विजयमधिके मास्यन्माघाचरति अत्र भययोगोदयपद्मकारो काम्यान्पि
 कृता दीनिकायां पीत्यर्थः पूर्वपरमं कुरुदे चेत्यर्थः महान्नयशब्देन मघात्रयोः अतिमाधवः दशश्राद्धं प्रकेपिकायां वतुम् ३५
 प्यः श्रमः संवत्सरान्तिरेकेण मासो यस्य नमिच्छुचः तस्मिन्स्य दशश्राद्धं न कुर्यात् इदं संक्षय इति तत्काम्यदशश्राद्धविषयः काम्येन
 वक्तव्ये चनेति वचनात् दशवकाम्ये श्राद्धं कन्ये कन्यावेदिनश्चेत्यादिना याज्ञवल्केऽनोक्तं त्रितये तु मकेपि भवत्येव दशश्राद्धं कन्या
 श्राद्धं राजं च प्रतिवासरं गोभुतिरुद्धिरण्यानीमासे पितृभ्याम् अस्मिन् च इति मास्योक्तेरिति इमाश्चादयः दिवादाः सायं च अनिंदु
 रिंदुपुष्पाच हरिवारो बुधाष्टमी नादिमासे परित्याज्याः क्षीमत्तौ नाशने शिरारिति अनिंदुदर्शः दिविधमप्यमाश्राद्धं न कुर्यादिति तत्र
 राकः तत्र यदि हितं कर्म उत्तरे मासि शस्यत इत्युक्तेः यथा चिद्विषये मासे रिशुद्रमासकरोपि शास्त्रार्थो पचते दशश्राद्धं मकेन का
 र्यमिति प्राचिनो गौडः श्रुक्पाणिश्च संवत्सरप्रत्येपि एकराशि स्थिते सूर्ये यदा दशश्राद्धं भवेत् दशश्राद्धं तदा स
 श

× सितिकृत्यंतरोक्तेश्च पुनरादिकं ×

स्वात्परममकिं नुचे अत्रापि प्राग्भवस्थायद्यपि काकादशे सर्ववार्षिकं मासद्वये कार्यमित्युक्ते तथपि हेमाद्रिमाधन्यराकोदिमा
 ताग्रधमवार्षिके मकमासदि तीयाद्यादि कै ३३ मास एव कार्ये असंक्रांतपिकर्तव्यमादिकं प्रथमं दिनेः तथैव मासिकं मादिकं सपि
 दीकरणं तथेति हारितोक्तेः आदिकं प्रथमं यस्या तत्कुर्वीतमकिं नुचे वतुदेशे तु संप्राप्ते कुर्वीत पुनरेवैकं द्वितीयादिवार्षि
 कं च योदशे मासे तीते वतुदेशाद्यदिने कुर्यादित्यर्थः यनुसत्यत्रतः वर्षे वर्षे तु ये मातापित्रोर्मते हनि मलमासे न तत्कार्यं याग्रस्य क्रां
 य वचनं यथेति तद्वितीयादि वार्षिकं विषयं आदिकं प्रथमं स्यात्तत्कुर्वीतमकिं नुचे इति पुनरेवैकं च वतुदेशे न नृदिति रिशुद्रमा
 स एव। पार्थीवं श्रेयसिवासासियमर्पणं जाते च वै मकमासप्रता नंतु यदा वैवाधिकः स्यात्तदा तत्र वकार्यं यथापि न नातिः
 मकमासप्रता तांतु श्राद्धे यत्ति वत्सरं मकमासे पिकर्तव्यं नान्येषां तु कथं चनेति यनुवद्वसिष्ठः श्राद्धे वा त्रिंशत्प्राप्त अ
 धिमासो भवेद्यदि मासद्वये पिकुर्वीत श्राद्धमेवं न मुख्यतियञ्च व्यासः उत्तरे देवकार्याणि पितृकार्याणि चोभयोरिति तन्मासि
 कादिष्वयं पौर्णदिकं मासिकं च श्राद्धं चापरं पक्षिणं मासादि तैथिर्कं च कुर्वीत मासद्वये पियति स्मृतिचंद्रिकोक्तं तैथिर्कं
 कं

प्रथमपादः तिर्यग्भादपंचमासद्वये कार्यं मिति त्रिंशत्की सैतो भद्राः कविलुप्रतिमासं मत्तोर च भादपंचमासद्वये तिर्यग्भादपंच
 ८ भादपंचमासद्वये कार्यं मिति त्रिंशत्की सैतो भद्राः कविलुप्रतिमासं मत्तोर च भादपंचमासद्वये तिर्यग्भादपंच
 यः स्ववचनं येति गाल्वोक्ते प्रधादिकमासद्वये कार्यं मित्याहुः सत्तुक्तं प्रतिमासे मत्तोर च क्रियमाणे मासिके प्रतिसे
 मन्वा वसरं क्रियमाणे दिश्राहमिति मरीचिवचनो मनरत्नेन व्याख्यानात् गाल्वोक्ते प्रधादिकमासद्वये कार्यं मित्याहुः सत्तुक्तं प्रतिमासे मत्तोर च क्रियमाणे मासिके प्रतिसे
 तिमाधवेन व्याख्यानात् यत्र कैश्चिदुक्तं प्रधादिकमासद्वये कार्यं मित्याहुः सत्तुक्तं प्रतिमासे मत्तोर च क्रियमाणे मासिके प्रतिसे
 सितित्तु च त्रयोदशे च संप्राप्ते कुर्वितपुरोनेदिक मितियमातेहा पि चित्ये पुनरादिके दितीयादि वार्षिकी त्रयोदशे च
 तुर्दशे कुर्यात् अन्यथा सांसे वरं न वर्द्धत श्राद्धे तत्र मत्तोर च त्रिपैदीन सि विरोधः स्यादिति हेमाद्रौ पृथ्वी चोदय च
 तननव दितनचिं या रु हेपि कुर्यादेव तनं भद्रा व्याख्यामाना भा वासरा स्ता यदपि निणयामुते क्वोक्तं काळादशे वच
 क नाममासे श्राद्धदिनस्य वैध्यत्वा निरासा यं पित्रुदेशे न ब्राह्मणा न भोजयित्वा शुद्धमारे सपिंडं कं श्राद्धं कुर्यात् पिंडदानमत्र

संक्रांते विंशत्युतं प्रतिसे वसरं श्राद्धमं वमासद्वये पिचेति वदपरं शरो केशितित्तदपि चिंत्वं पूर्वोक्तवचनस्य स्य पूर्वोक्तमाध्वि
 कमासविषयत्वात् तत्र हि मासद्वये श्राद्धमुक्तं तर्हि सत्यतपाः एकप्रवयदा मासः संक्रांतिद्वयसंयुतः मासद्वयगतं श्रा
 द्धमासमासे पिशस्यत इति मासद्वयगतं पूर्वा संक्रातगतं स्यगतं च मळमासे क्षयमासे अपिशरात्तत्पूर्वमासे वेति हे
 माद्रिः दीपिकापि तत्र प्रागाधिभासकोपादिभवे तत्र ससां वसरं तस्मिन् शुद्धतया क्षये च वचनात् कुर्याद्द्वयोः कोविद इति को
 कादर्शोपेतद्विषय एवेत्यलं ब्रुता मळमासवर्जान्युक्तानि काळादर्शे अनित्यमिति मिने च दानं च महदादिकं अग्न्यधा
 नाध्वरापूर्व तीर्थयात्रा मरेक्षणे देवारामतडागादि प्रतिष्ठा मोक्षिबंधनं आश्रमं स्वीकृतिः काम्यवेषो सर्गश्च निष्क्रमः राजभि
 र्पेकः प्रथमं शुभं कर्म वृत्ता निच अन्नप्रदानमारे भो गृहाणां च प्रवेशनं स्नानं विवाहो नृमाति पुनर्देवमहासवः वनारं
 १० भूममासीकां न्यकां न्यवपाप्मना प्रायश्चित्तं तु सर्वस्य मळमासे विवर्जयेत् उवाकमोत्सर्जनं च पावित्र्यमनापणी अवरोहश्च हेमतः सपाणा
 ब्रह्मरूपकाः इति शास्त्रस्य वक्तिर्विद्वदोः शयने परिवर्तनं दुर्गे इच्छापनाथाने ध्वजोद्धरणं च विजयाः पूर्वजप्रतिपत्त्या नपरजपश्च वैदिक
 मिति अत्र मळवचनानि हेमाद्रिमाधवादिभ्यो ज्ञेयानि दिवादासीपि या ज्ञातव्यं वदेकोदित्रापथो दिव्यं मेव च मळमासेन कुर्वितव्याम

नि.प्र. स्वकवनेतथेति अयंनिर्णयः क्षयमासपिज्ञेयः रवि संक्रम क्षेपोवावर्त्योवर्त्येविधिस्ततः स एव तु द्वि संक्रोते मकमास
 पुं दीर्घाश्रितिकाठकगह्याक्तेः क्षयमासमतानां त्योषद्विक विशेषादेमाद्रो तिथ्यर्द्धप्रथमपदे द्वि तीयेर्धतयोत्तरं मासा
 वित्तबुधेन श्वेत्योक्षयमासः स्वमध्यगा आदिकवदहापनेपि ज्ञेयं यन्मकमासवर्त्येमुक्तं तस्युक्तगुणो रस्तारिष्वपि
 ज्ञेयं तदाह बहस्पतिः वाक्केवायदिवावहे शुक्रवास्तेगतेगुरो मकमासइवेतानि वर्जयेदवदर्शनमिति तथा अनादिदत्त
 तांदृष्टागुचःसुर्नेष्टभार्गवे मकमासेप्यनावृत्ततीर्थयात्रोविवर्जयेत् अनावृत्ततीर्थेराषाभावमार्जं नतु फलमिति वाच्यं ति
 मिभ्राः तत्र अस्तित्वाधकेफलहेतु वाक्षतेः लक्ष्मिपि नीचस्थे वक्रसेस्थयति चरणीगतं वाक्केवदोस्तगेकसेन्यासा
 देवयात्रा ज्ञतनियमविधिः कर्णेवेधोपि दीक्षा मौजूबं धांग नानापरिणयनविधिर्वास्तु देव प्रीतिव्याः सद्भिः प्रयत्नां वि
 रशपतिगुरो कं न्या गतेलुक्छायौ नतुत्तीरवासिनां तथा आद्यासागौत मीमेगादि तीया नान्द्वीसंज्ञा सर्व ती
 १. सिंहाश्रित्येति दीक्षायागदीक्षा नवागमदीक्षा तथा उद्यानवृद्धाव्रतबंधदीक्षा विवाहायात्रावधप्रवेशः तदागम्यपि त्रिदश प्रतिष्ठा हस्ते सिंहागतेन कुर्वात १
 २. सिंहासाये गुवादिसेगुरोसिंहेन शुक्रमलिमुने ग्रहक्रमत्रतयात्रां मेनसापिनचितयेत् अस्यापवादः तत्रैव ज्ञाह्यो मुडनं चोपवासं मोतम्यां सिंहगुरो १

शशीच आनंदोराक्षसो नळः पिंगळः काळयुक्तश्चरि गसि
 तिषेगुरोर्मध्यमराशिभगेन प्रभवादीनां माघादिप्रव
 वाक्तेः तेऽप्युदप्रभवादीनां चैत्रासिते प्रवर्तते वा
 ज्ञाह्यो मुडनं चोपवासं मोतम्यां सिंहगुरो १
 १. सिंहासाये गुवादिसेगुरोसिंहेन शुक्रमलिमुने ग्रहक्रमत्रतयात्रां मेनसापिनचितयेत् अस्यापवादः तत्रैव ज्ञाह्यो मुडनं चोपवासं मोतम्यां सिंहगुरो १

नि.प्र.

नि.प्र.

नि.प्र.प. श्रीगणेशायनमः शुभमस्तु १
 १. अथ कनिकेतं रामं सीतालतायुक्तं विश्वामित्रान्ववायजततिसमाहं यथास्त्रिनं वंदे ॥ १ ॥ लक्ष्मी सदायं क
 ल्युतलरंजितगोकुलं ॥ बहर्षिचनश्यामं महः किंचिदुपास्महे ॥ २ ॥ यत्पादसंस्तुतिः सर्वमंगलप्रतिभूता ॥ तान् भद्ररामकुलार्थान्
 श्रीनातवरणान्मुम ॥ ३ ॥ सर्वकल्याणसरोदनिदानं यत्पदद्वयं ॥ द्युनदीसोदरीमं वा मुमाख्या नौमिसाद ॥ ४ ॥ बिंदुमाधवपादा कुलं बीकृत
 विग्रहं ॥ ज्यायंसे भ्रातरं भद्रदिवाक ॥ त्पास्महे ॥ ५ ॥ हेमाद्रिमाधवमते प्रविचार्य सम्यगालोच्य तत्त्वमथ तीर्थकृतां पुरे ॥ श्रीरामकुरुतनयः
 कमलाकराख्यः काले यथामतिवि ॥ रामोतनोति ॥ ६ ॥ सैन्यद्यपि विद्वांसस्तन्निबन्धांश्च कश्चिदपि ॥ तथाप्यम
 शतां ॥ ७ ॥ तत्र संक्षेपतः कालः ॥ ८ ॥ अथ नमस्तु मूर्तिपक्षोदिवसत्वे ॥ तत्राद्यो माध
 स्पत्यति ॥ गुरोर्मध्यमराशिभोगेन वाहस्पत्यः ॥ स्पच्यति ॥ शास्त्रे प्रसिद्धं ॥ हेमाद्रिचनय
 द्यमाणेः सावनादिद्वादशमासेस्तत्तद्वत् ॥ मलमासस्तु तिषादिदिनात्मक
 दिवसे मासः कथितो वा द्वायुगोरिति ॥ तत्राद्यो ॥ पश्चिमे ॥ तदादगर्गः ॥ ९ ॥
 भावो युवाधाता तथैव ॥ इन्द्रो वदुधान्यश्च प्रमाथी विक्रमो ह्येष ॥ १० ॥
 विरोधी विकृतिः खरः ॥ बह्नो विजयश्च कनयो मन्मथदुर्मुखौ हिमल

द्विस्तातुमी
 शत्रोवाह
 तत्रव

श्वावस्तुपराभवौ ॥ ध्रुवंगः कीलकः सौम्यः ॥ साधारणविरोधकृतः ॥ परिधावी प्रमाथी ॥ वृआनंदो राक्षसो नळ ॥ पिंगळः काळयुक्तश्च ॥ गसि
 ॥ अथ श्रोत्रदुमती ॥ इंदुभीरुधिरादीरक्ताक्षी ॥ क्रोधनक्षयद्रुति ॥ यद्यपि ज्यातिषु गुरोर्मध्यमराशिभोगेन प्रभवादीनां माघादिप्र
 तिरुक्ता तथापि प्रभवादीनां चादत्तमस्ति ॥ चंद्राणां पंचकेयुगवृत्तिमाधवाक्ते ॥ तेन चोदप्रभवादीनां चैत्रसिते प्रवर्तते ॥ वाह
 स्पत्यस्तु माघादौ ॥ तयोर्विनिय ॥ गतिनिबंधप्रसिद्धांते ॥ व्यावहारिकसंज्ञायै कालः ॥ सूर्यादिकर्मसु ॥ यो ॥ तत्रापि ज
 योवानमरोत्तरो ॥ आर्द्रपेण ॥ सर्वत्र कर्मादौ वा ॥ नान्यं यस्माद्दसरादौ ॥ सतिस्तस्य कांतिता ॥ अयनं तु सौरतु
 त्रयात्मकं ॥ सौरतु ॥ त्रितयं प्रा ॥ उमेय ॥ मतिदीपिकोक्तं ॥ नैर्द्विविधं ॥ क्षिणमुत्तरं ॥ कर्कसं कांतिर्दक्षिणं ॥ मकरसंक्रांति
 रुदगयनं ॥ अनया विनियोगमाह मदनरत्ने सत्यव्रत ॥ देवतारामवाप्यादिप्रतिबद्धं ॥ मुखैरवो ॥ दक्षिणाशा मुखकुर्वन्त
 फलमवाप्नुयात् ॥ वैश्वानर ॥ इमेरववा राह नारसिंहविक्रमा ॥ महिषासुरहंती च रुद्रा ॥ दक्षिणायने ॥ रत्नमालायां ॥
 हप्रवेशादिदशपतिष्ठावि ॥ अत्र तद्वधपूर्वं ॥ सोम्यायने कर्म शुभं विधेयं यदा हतं तद्वलुदक्षिणे वेति ॥ इत्ययने ॥ सतुर्मा
 सद्वासा ॥ मळमासद्वासा ॥ एकोमासस्तेन मासद्वासात्त्वमविरुद्धं ॥ सद्देधा ॥ वा ॥ इन्द्रः सौरश्च ॥ चैत्रारंभो वसंतादिश्चांद्

नि.प्र.

[illegible]

त। अयनव्यतिरिक्तसुदशसंक्रांतिपुरात्रौस्नानश्राद्धादिनकार्ये। अह्निसंक्रमणेपुण्यमहः। कर्त्तव्यं प्रकीर्तितं। रात्रौसंक्रमणेभानो
र्दिनाह्नस्नानदानयोः। अर्धरात्रादधस्तस्मिन्मध्याह्नस्योपरिक्रिया। उर्ध्वसंक्रमणोर्ध्वमुद्यात्प्रहरद्वयं। पूर्णचिदधरात्रेतुयदासं
क्रमतेरविः। प्राङ्दिनद्वयंपुण्यमुत्कामकरकैटौशनिहृद्वसिष्ठादिवचनेरहः। पुण्यात्वोत्तराश्विंशसंक्रमणमाहर्दिवाकुर्यात्तुनक्रिया
पूर्वस्यात्परतोवापिप्रत्यासन्नस्यतत्फलमिति वसिष्ठवचना। उर्ध्वरात्रौस्नानदानादिनिषेधपतीतेः। यानितु विवाहव्रतसंक्रांतिप्रतिष्ठा
ऋतुजनमस्तु। तथापरागपातादौस्नानेदाननिशाशुभेति। राहुदर्शनसंक्रांतौविवाहात्यसद्विषु। स्नानदानाहंकुर्यान्निशकाम्यव्रतेपुत्रत्या
दीनिविष्णुगोमिलादिवचनानितानिमकरकैट्यसंक्रांतिविषयाणि। मुत्कामकरकैटौवितितयोर्दिवानुष्ठानस्यपर्युदस्तत्वादिति हेमाद्रिमा
धवादयः। वस्तुतस्तुप्रागुक्तवचनेनतयोर्दिनद्वयपुण्यत्वादरेवपर्युदासान्मकरकैटयोरपि। स्नानदानेपरेष्वप्याहभिरहःपुण्यत्वोक्तेः।
अहःपुण्यत्वानुपपत्त्याकल्पात्प्रातःप्रथमस्यचप्रत्यक्षरात्रिविधानाभावात्सर्वसंक्रांतिपुरात्रावनुष्ठानविकल्पः। सविदेशाचाराद्भवतिष्ठतइति
युक्तःपंथाः। अनयोस्तुवक्तव्यं। श्रावणमाघेववक्ष्यते। ज्योतिनिर्बिधेरगर्गः। यस्यजनमर्हमासाद्यरात्रिसंक्रमणंभवेत्। तन्मासा
भ्यंतरेतस्यवैरक्षेराधनक्षयात्। तस्योत्तुपत्रैरजनिमिद्वार्थलोभ्रसयुक्तेः। स्नानंजनमर्हंगतरात्रिसंक्रमणंनृणांशुभदं। हेमाद्रौ॥

मि. प्र. प

४

अङ्गिवेदात्रियुग्मस्याद्रात्रौवेदासरद्वयं संक्रांतिः पक्षिणीसेयादानाध्ययनकर्मसु यत्तुगोडाः संक्रांत्यां पक्षयोरेतेद्वादश्यांश्चाद्ववास्
रेः सायं संध्यां न कुर्वन्त कुर्वन्त भवेदिति धर्मोपदेशिन्यां व्यासोक्तः यत्पुण्यकाले संध्यानिषेधमाहुस्तन्निर्मलं अन्यच्च वक्तुं
व्यवित्तरभीतेनोच्यते इति संक्रांतिनिर्णयः पक्षयुगजश्चांद्रोमासः संध्याशुक्रादिरमांतः कृच्छ्रदिपूर्णिमांतश्च तथा च त्रिकांडमं
डनः चोद्रापिशुकूपक्षादिः कृच्छ्रादिर्वतिवृद्धिपेत्तुत्कोदेशभेदेन तद्युवस्त्वामाह कृच्छ्रपक्षादिकं मासं नांगीकुर्वन्ति केचन ये पीछंति न तेषाम
पीछो विध्यस्य दक्षिण इति विध्यदक्षिणे कृच्छ्रानिषेधादुत्तरतो द्वायाभ्यनुज्ञागम्यते तत्रापिशुक्रादिमुख्य कृच्छ्रादिर्गोणः मलमासासंभ
वाच्च वंदस्य सर्वे नक्षत्रभोगेन नाक्षत्रोमासः सावनादीनां व्यवस्ते ताहमाद्रोत्रासिद्धांते अमावास्यापारिद्धिमासस्याद्राक्षणा
स्यतु संक्रांतिपोर्णमासीभ्यांतथैव न पर्वेश्ययोः ज्योतिर्गर्गः सौरमासो विवाहोदो यद्वा दोसावनः स्मृतः आर्द्धकपितकार्ये च चोद्रोमा
सः प्रशस्यते सध्यः रंगः विवाहव्रतयत्तु सौरमानं प्रशस्यते पार्वणत्वहकाश्चाह चोद्रमिहंतथादिके स्मृतं तरे एकोद्विंशतिविवा
होदो सणादो सौरसावनौ ज्योतिर्गर्गः आयुर्दायाविभागश्च प्रायश्चित्तक्रिया तथा सावनेनैव कर्त्तव्या शत्रूणां वाप्युपासने विष्णुप
शास्त्रपुत्रैश्च शुकुप्रतिपद्येव चोद्रसंवत्सरारंभोक्तेः तदुक्तं दीपिकायां श्रीश्रीबोमफशुकुगप्रतिपदारंभ इति नदियेह
अपक्षादिमन्यन्ते तेषां वत्सरारंभोभिद्यते अतः शुक्रादिमुख्य कृच्छ्रादि ६४ मर्गैः नक्षत्रसत्राण्ययनादिनिचोद्रमासनक

४

यद्गुणणात्मकेनेति अथमलमासः तत्रैकमात्रसंक्रांतिरहितः सितदिश्चांद्रोमासोमलमासः एकसंक्रांतिरादित्यमसंतत्वेन संक्रांति
द्वयवत्वेन न भवतीति मलमासोद्देशः अधिकमासः क्षयमासश्चेति तदुक्तं काठगृह्ये यस्मिन्मासेन संक्रांतिः संक्रांतिद्वयमेव वा मलमा
सः सविज्ञेयो मासस्यात्तु त्रयोदश इति सत्यव्रतोपि राशिद्वयं यत्र मासे संक्रमेत्तद्विवाकरः नाधिमासो भवेदेव मलमासस्तु केवलमिति
अधिकमासस्य कालनियममाह कसिष्ठः द्वात्रिंशद्दिमितीमासेदिनेषां दशभिस्तथा घटिकाणां चतुर्धेण पतत्याधिकमासक इति एतत्
संभवार्थं न तु नियमार्थः अन्यथा चोद्रादिनाधिक द्वात्रिंशन्मासानंतरं कृच्छ्रपक्षेति यमेतशुक्रादित्वभंगापत्तेः तेन न्यूनाधिककाले मल
मासेपि निषेधः क्षयस्यापि ज्योतिः शास्त्रे असंक्रांतिमासोधिमासः स्फुटस्याह संक्रांतिमासः क्षयारव्यः कदाचित् क्षयः कार्तिकादित्रये
नान्यतः स्यात्तदा वर्षमध्यधिमासद्वयं च एकः क्षयात्पूर्वपरतश्चैक इत्यधिमासद्वयं भवतीत्यर्थः अत्र विशेषमाह मावालिः मासद्वयं
मध्येतु संक्रांतिर्न यदा भवेत्तदा कृतस्तत्र पूर्वस्यादधिमासस्तथोत्तर इति उत्तरास्मिन्नेव कालाधिक्यं न पूर्वस्मिन्नित्यर्थः यत्तु ब्रह्मसिद्धांते
चैत्राद्वीगधिमासः परतत्त्वधिमास इति यच्च ज्योतिः सिद्धांते घटकन्यागते सूर्ये द्वात्रिंशदधिके वाथधान्वाने मकरवाथकुम्भे वा नाधिमासो वि
धीयत इति तस्य पूर्वभाविन्यधिमासस्य कालाधिक्यस्य मात्र निषेधार्थः न त्वधिकमात्रस्य दशानां कालानुना च प्रायोमासस्य चक्रांत
न पुंसकत्वं भवतीत्येव शास्त्रविनिश्चय इति हमाद्रोवच्छुधर्म विरोधात् मलमासे हकादिनिषेधानुपपत्तेश्च मकरवाथकुम्भेति हमा

नि.प्र.प

५

अथ प्राग्यभावस्य स्यागमनकालउक्तः॥ सिद्धांतशिरोमणौ॥ गतोऽप्यादिनंदैर्मितेशककालेति श्रीशैर्भविष्यत्यथांगाक्षसूर्यैः॥ गजादुग्निभूमि
स्तथाप्रायशोयंकुबेदंडुवर्षैः कविः॥ अथेति अध्ययश्चत्वारः अद्वयः सप्त नंदानव एवाप्रातिलोभ्येनपाते २०४ तैर्मितेवर्षैः कश्चित्तक्षयमासः
पूर्वजातइत्यर्थः॥ तिथयः पंचदश दशैकादश एवमितेयानेकश्चिद्भविष्यतीत्यर्थः॥ अंगषट् अक्षयस्य हि दश एकत्र १२५६ गजाहो अदि
सप्तअग्नित्रयं भूः एकः एकत्र १२५६ कु एकः वेदयत्वारि ५६१ एकत्र १५१ गावः नव कुः एकः एकत्र १२ एतेर्मितेवर्षे स्यात्कश्चिद्भविष्यतीत्यर्थः
अथमलमासेकार्यकार्यनिरूप्यते॥ तत्रजाबालिः नित्यनैमित्तिके कुर्यात्प्राह्णकुर्यान्मलिमुचे॥ तिथिनक्षत्रवारोक्तं काम्यनैवकदाचन॥
अथयकाम्यनिषेधः आरभसमाप्तिविषयः॥ असूर्यानामयमासा नतेषु मम समेतः॥ व्रतानां चैव यज्ञानां मारभश्च समापनमिति तेनैवोक्तं वात्॥
असूर्या अधिकमासा इत्यर्थः॥ तत्रमंडलंतपतेरवेरिति वचनात्॥ अवग्रहध्वसनिमित्तो यागविशेषः काम्यस्य त्वारभसमाप्ती भवत एव
त्यादिरन्यत्र विस्तरः॥ काठकगद्येपि मलेन न्यगतिं कुर्यान्नित्यानेमित्तिकी क्रियामिति तानि नैमित्तिकानीति दीक्षित्या मुक्तानि॥ यत्र
मित्तिकमग्निनस्य नुगताग्न्या धानमर्चसुवासंस्कारादिविलेपने सति पुनः प्राक्तंप्रतिष्ठादिकमिति॥ गत्यंतरे तु स्यैव च न न्यमव॥ तत्रकर्त
व्यान्युक्तानिकाळादर्शः॥ द्वादशाहं सपिंडांतं कर्म ग्रहणं नमो॥ सीमते पुंसवे आर्द्धं द्वादशैव तौ जातकर्म च॥ शो गशांतिरलभ्य च योगे आर्द्ध
व्रतामिव॥ प्रायश्चित्तं निमित्तस्य वंश - वं परत्र च॥ अर्द्धादकुंभमन्वादि स ह्यलपयुगोदिषु॥ मन्वादिषु च यद्दानं दानं दैर्न दिनं वयत्यति

५

उगोऽहिरण्यानां संध्योपासनयोः क्रिया पर्वहोमश्चाग्रयणं साग्रेरिहिरवपर्वणि॥ नित्याग्निहोत्रहोमश्च देवतातिथिपूजनं॥ स्नानं
च स्नानविधिनाप्यभक्ष्योपेयवर्जनं॥ तर्पणं चानिमित्तस्य नित्यत्वाद्भयत्रयेति॥ एतौ पुंसवनसीमंतौ॥ एतद्दर्भाधानाद्यनुप्राशानांत संस्कारा
रोपलक्षणं॥ तदुक्तं दीपिकायां गर्भाधानमुखं च चोले विधितः॥ प्राग्जातयागविना कृच्छ्रेऽप्यग्रयणं गजेन्द्रपुरतश्च कृत्वा लोकांगयोः॥ तीर्थे
क्षययोश्चपित्र्यमाधिकं मास्यवमाद्याचरेदिति॥ अलभ्ययोगेर्धोदयपक्षकौटो काम्यान्यपि व्रतादीनिकार्योणीत्यर्थः॥ पूर्वपक्षमले शुद्धे वेत्य
र्थः॥ महालयशब्देन मघात्रयोदशयुज्यत इति माधवः॥ दर्श आर्द्धमलेपिकार्यं यत्तु सप्यशृंगः॥ संवत्सरात्तिरेकेण मासोयः स्यान्मलिमुचे॥
तस्मिंस्तयोदशे आर्द्धं न कुर्याद्विदुसंशय इति तत्काम्यदर्श आर्द्धविषयः॥ काम्यनैवकदाचन इति वचनात्॥ दर्शति च काम्य आर्द्धं कर्तव्यं॥ कर्त्तव्यं क
न्यावेदिनश्चेत्यादिना याज्ञवल्केनोक्तं॥ नित्यंतु मलमासेपि भवत्येव॥ दर्शेऽप्यहरद्व्यार्द्धदानं च प्रतिवासरं॥ गोभूतिलहिरण्यानां मासो
स्यान्मलिमुचे इति मास्योक्तेरिति माधवः॥ दिवादासीयेपि॥ अनिदुर्दिष्टपूणां विहरिष्यो बुधाहमा॥ नाधिमा जपरित्याज्याः सीमंता
ने शिशोरिति॥ अनिदुर्दर्शः॥ हिमं पयमा आर्द्धं न कार्यमिति त्वपरार्कः॥ तत्रयद्विद्वतं कर्म उत्तरे मासि शस्यत इत्युक्ते॥ प्रज्याविद्वत्स
मास इति शुद्धमासकरणे विशाखा च मले दर्श आर्द्धमले न कार्यमिति प्राचीनगोडाः॥ शरत्पाणिश्च संवत्सरप्रदीपेपि॥ एकराशि स्थितसू
र्ये यदा दर्शद्वयं भवेत्॥ दर्श आर्द्धं तदादौ स्थानपरत्र मलिमुचे॥ अत्रापि प्राग्ब्रह्मवत्का॥ यद्यपि काळादर्श सर्ववार्तिकं मासद्वयकार्यमित्य

नि.प्र. तंतथाविहेमादिमाधपराकादिमतात्प्रथमवारिकं मलमासे द्वितीयाब्दिकं ३३ हमासि एव कार्यं। असंक्रांते विकर्तव्यं आब्दिकं प्रथमं द्विजः
 तथैवमासिक आब्दं सपिंडाकरणं तिहारीतोक्तेः। आब्दिकं प्रथमं यस्या तत्कुर्वतमलिमुवे। चतुर्दशे तु संप्राप्तं कुर्वतपुनराब्दिकं मितिस्म
 ६ तरोक्तेः पुनराब्दिकं द्वितीया। त्रयोदशे मासे तीते चतुर्दशे दिने कुर्यादित्यर्थः। यत्तु सत्यव्रतः। वविवतुयद्याहं मापिजोर्मतेहानि
 मलमासेन तत्कार्यं व्याघ्रस्य व। प्रथमं तद्वितीयादिवारिकं विषयं। आब्दिकं प्रथमं यस्या तत्कुर्वतमलिमुवे। तत्पूर्वोक्तवचनात्तेन द्वि
 तीयादिशुद्धमास एव पृथ्वी चंद्रोदये दिवोदासी ये मदनपारिजाते वैवं। मलमास मृतानां तु आब्दं यत्प्रतिवत्सरं मलमासपिकर्तव्यं नान्यथा
 तु कदाचनति। यत्तु ह्रस्वसिद्धः। आब्दीयेहानि संप्राप्ते अधिमासो भवेद्यदि मासद्वयेपि कुर्वत आब्दमेवं नमुच्यते। अथ व्यासः। उत्तरे देवकार्य
 णि पितृकार्ये णि वैभयो रितितमासिकादि विषयं। योगादिकं मासिकं च आब्दं अपरपक्षिकं। मन्वादिकं तैथि कं कुर्यात्मासद्वयेपि चेति स्मृतिव
 ६ द्विकोक्तेः। तैथि कं तीर्थ आब्दं। तत्र मासद्वयेपि कार्यं इति निस्वकी सेतोभट्टः। केचित्तु प्रतिमासं मृता हेच आब्दं यत्प्रतिवत्सरं। मन्वादी च युगादे
 चेते मासो रूपमयोरपीति मरीचिवचनात्। वर्षे वर्षे तु यद्याहं मातापितो मृते हनि। मासद्वयेपि तत्कुर्याद्वाघ्रस्य व। प्रथमं ति गालवोक्ते
 श्वप्रत्यादिकं मासद्वये कार्यं मित्याहुः। तत्तु ह्रं प्रतिमासं मृता हे क्रियमाणं मासिकं। प्रतिवत्सरं क्रियमाणं मन्वादी इति मिति मरीचि
 वचसे मदनरत्नेन व्याख्यानात् गालवस्य च मासद्वयात्मक क्षयमास इति माधवेन व्याख्यानात् यत्तैको अहं गमादिकं मा

सद्वये कार्यं आब्दिकं प्रथमं यस्या तत्कुर्वतमलिमुवे। त्रयोदशे च संप्राप्ते कुर्वतपुनराब्दिकं मिति यमोक्तेरिति तयैस्य पुनराब्दि
 कं द्वितीयादिवारिकं त्रयोदशे तीते चतुर्दशे कुर्यात् अन्यथा सांवत्सरं न वर्धेत आब्दं तत्र मृते हनीति पृथीन सिद्धिः। वः प्रोदाति हेमाद्रो
 पृथ्वी चंद्रोदये च। एतेन वर्द्धत न छिंद्यादु इति कुर्यादित्येतन्तमद्व्याख्यामानाभावात्परास्ता। यदपि निर्णयामृतपूर्वोक्तकालादिवचनात् मलमा
 से आब्दं दिनस्य वध्यत्वं निरासार्थं विवृष्टं शन ब्राह्मणान् भोजयित्वा शुद्धमास सपिंडाकं आब्दं कुर्यात्। पिंडो हानिमेव आब्दसंक्रांते पिंडस्त
 युतं प्रतिवत्सरं आब्दमेवं मासद्वयेपि चेति ह्रस्वपराशरोक्तेरिति तदपि चिंत्यं। पूर्वोक्तवचनस्य ह्यक्षयपूर्वमावधिकं मल सविषयत्वा
 त्। तत्र हि मासद्वय आह मुक्तं। तदाह सत्यतपाः। एक एव यदा मासः संक्रांत ह्यसंयुतः। मासद्वयगत आब्दं मलमासपिशस्यत इति। मासद्वयग
 तं पूर्वोक्तं संक्रांतं गतं क्षयगतं च। मलमास क्षयमासः। अपि शब्दात्तत्पूर्वोधिमासे चति हेमाद्रिः। क्षीपिकापि। तत्र प्रागाधिमासको यद्विभवे
 तत्रत्य सांवत्सरं तस्मिन् शुद्धं। यत्तु वचनात् कुर्यादयोः कोविद इति। कात्कादशोप्येता द्विषय एव स्युः। बद्धमा। मलमासवर्जो न्यु
 क्तानिकाळादर्शः। अनित्यमा। तत्र दानं च महदादिकं। अग्न्याधानाध्वरापूर्वतीर्थयात्रामरं रं। देवारा मतडागादि प्रतिष्ठा
 मौजिवंधनं। आश्रमः स्वीकृतिः काम्य हपो हर्गश्च निष्क्रमः। राजाभिषेकः प्रथमं आहुकर्मव्रतानि च। अन्तप्राशनमारभोग्रहणा

नि. प्र चप्रवेशनं। स्नानं विवाहो नामातिपन्नं देवमहोत्सवः। ब्रतारंभसमाप्तीव काम्यं काम्यं वपापुनां। प्रायश्चित्तं तु सर्वस्य मलमासे विवर्जयेत्। उ
पाकमस्मिर्जने वपवित्रदमनार्पणं। बुरोहश्च हेमंतः सर्पिणा बलिरस्यकाः। ईशानस्य बालिर्विष्णोः शयनं परिवर्तनं। दुर्गं स्थापयन्त्याने
ध्वजो ह्ययं ववाज्जुगः। पूर्वत्र प्रा... ते परत्राण्यश्चेद्विक्रमिति। अत्र मूलवचनानि हेमाद्रिमाधवादिभ्यः। दिवादासीयेपि। यात्रोत्स
वं च देवादिशपथं दिव्यमेव च। मलमासे न कुर्यात्। तस्याप्रस्य वचनं तथेति। अयं निर्णयः क्षयमास्यपिनेयः। रविसंक्रमे महिमाया ववज्यं वज्यं विधिभिः
स एव तु द्विसंक्रांते मलमासे पृथुदीरित इति काठकगृह्योक्तेः। क्षयमासमुत्ताना प्रत्यादिके विशेषाद्दमादो। तिथ्यर्थप्रथमपूर्वा द्वितीया च तथान्त
रः। मासाविति बुधेऽश्रित्यो क्षयमासस्य मध्यगो। आदिके वधापनेपिनेयं। ननु दहदस्यति। बालकायदिवा ह्यशुक्रे वास्तु गते गुरोः। मलमा
स इवैतानि बर्जयेद्देवदर्शनमिति तथा। अनादिदेवतो ह्येषा शुचस्य शुचस्य नैव भागो। मलमासेष्यना ह्येतत्तीर्थयात्रां विवर्जयत्। अनादत्त
तीर्थे दोषाभावमात्रे। ननु फलमिति नावस्यति मिश्राः। तन्न। असुतिबाधकफलत्वेन त्वाक्षते। तद्वैपि। नीचस्त्वकं संस्तेप्यति वरणगतं बालवद्वि
स्तगे वा सन्यासो देवयात्राव्रतानि यमविधिः कर्णवधोपि दीक्षा। मोजावधो गनानां पारणयनविधिर्विस्तरे वप्रतिष्ठावर्ज्यं। द्विप्रयत्ना विदरापति
गुरोः सिंहराशिस्थितेति। दीक्षायागदीक्षा। नत्वागमदीक्षा। तथा। उद्यानदीक्षा वृद्धाव्रतबंधदीक्षा विवाहयात्रावधुपर्वरा। तदागकृपत्रिदशप्रति
ष्ठा ह्यस्त्युपेतो सिंहगतेन कुर्यात्। दिवादासीये। गुवादित्यगुरोः सिंहेन शुक्रं मलि मुनी। गृहकर्मव्रतयात्रा मनसा। पनायतयेत्। अद्यापवादः। त
त्रैव ब्राह्मि। मुंडनं शोपवासं च गौतम्यां सिंहगगुरोः। कन्यागते तु कृत्वा यानुत्तरी वासिनां। तथा। आद्यसागौतमी गंगा द्वितीया जा

6
ह

नाह
थे फर्कना गौतम्यां सिंहगगुरोः संहितायै पश्येत्समरात्रं गुरुशुक्रये श्ववाकत्वमक्रं दशकं च वाच्ये वदोसिते ज्यावशुभोशि
शुक्लशस्त्रौ यतस्तावुप चयमानाविति वसिष्ठः। अतिचारगतं जीवन्मृत्युतदनंतरं व्रतोदाहादिको वैपु अर्थावशति वासगव
वत्प्रादित्कक्षणमुक्तं ब्रह्मसिद्धांते रविणा सतिरन्येषां ग्रहणाभस्तु उच्यते तलावोर्वा द्विके प्राक्त मुध्वं बाल्ये प्रकीर्तितामिति वा
ल्यादिपरिमाणं च वृत्तशतं वाकं शुक्रो दिवसदशकं पैचकं चैव वदः पश्चादक्रात्रितयमुरितः पक्षमेव क्रमणा जीव वदः द्यौः
शिगुरापितथा पक्षमन्यैः शिगुरावद्वे प्राक्तो दिवसदकं चापरः सप्त रात्रं पश्चिमत उदयदरादिना निवाकः। अस्तपेचदि
नानि वदः पुर्वतो दिनत्रयं वाकः पक्षच वदत्ययः जीवो गुरुः अन्यत्र वन्ये तै प्राक्पश्चादुदितः शुक्रं पंचतसदि नैशि
शुः विपरीततु वदत्तं तद्देवगुत रीत। एषोक्षाणा व्यवस्थामाह मिहः बह दर्शिताः काळा ये बाल्ये वाधे केपि वा माह्वारतत्राधि
काः शषोदशमेरादुताप दीति। पक्षमदतरनगा ग्यैः शुक्रो गुरुः प्राक यपराक च वाकैर्विध्यदरा वैतिषु सप्त रात्रं
वंगपुद्गणापुचपद्मपंचशषचदरा विदिनं वदेतीति अस्तादरपवादः कासिरवैड नयहास्तादय कृता दोषा विश्वेश्वराक्या

निप्रप. त्रिखलितो वायवीये। गोदावर्यां गंगायां श्रीशैले ग्रहणद्वये। सुरासुरगुरुणां च मोक्षदोषो न विद्यते। ग्रहणद्वये तन्निमित्तक
 ९० कुरुक्षेत्रयात्रादावत्यर्थः। तत्र... खलीसेतौ लक्षः उपप्लवेशीतलभानुभान्वारधोदये वैकपिलारव्यपण्या सुरासुरन्यास्तम
 येपि तीर्थयात्राविधिः संक्रमणचक्रस्य लब्धना। मलमासे च त्रतविशेष उक्तो देमादोपादौ अधिमासे तु संप्राप्ते उडसपिय
 तानि च त्रयस्त्रिंशदपूपा निदात आनिदिनोदिने अधिमासे तु संप्राप्ते त्रयस्त्रिंशददेवतोः उद्दिश्या पूपदानेन पृथ्वीदानफललभेत्
 त्रयस्त्रिंशदपूपा त्रैकांस्यापात्रे निधाय च सद्युतसुहिरण्यचक्राह्वणाय निवेदयेत् विष्णुरुपी सहस्रांशुः सर्वपापप्रणाशनः॥ अपूपा
 नप्रदानेन ममपापव्यपोहतु नारायणजगद्गीतभास्करप्रतिरूपकं व्रतनामनेन पुत्रैश्च संपदं चापि वर्धय यस्य हस्ते गदा वक्रं गरुडोय
 स्य बाहनं शंखः करतले यस्य समे विष्णुः प्रसीदतु कळाकाद्यादिरूपेण निमेषय त्रिकादिना। यावन्नयति भूतानि तस्मै कालात्मने नमः
 कुरुक्षेत्रसमादेशः कालः पूर्वद्विजो हरिः पृथ्वीसममिदं दानं गृह्णाण पुरुषोत्तम १ मळानां विविशुध्यर्थं पापप्रणमनाय च पुत्रपौत्राभिष्ट
 ध्यर्थं तव दास्यामि भास्कर २। मंत्रेणानेन यो रद्या त्रयस्त्रिंशदपूपा कानां प्राप्नोति विपुलां लक्ष्मीं पुत्रपौत्रादि संपदं शतिः॥ ॥ इति म
 मासवृक्रमकाक्रमदुक्तं निणयसिधौ मकमोसु निणयः॥ ॥ पक्षनिर्णयस्तु देवे मुख्यः शुक्रपक्षः सप्तम्यपि त्रयोविंशत्यनंते
 माधवाक्तः। अथ तिथिनिर्णयः। तत्र तिथिर्द्विधा। शुद्धा विज्ञातः तिथिर्न तस्य संबन्धरहिता शुद्धा। तदा हिता विज्ञातः वक्रशुद्धाया

मसंदहः। विधानि निर्णयते तत्र सामान्यतो वेधमाह माधवैधेयं दीनसीः पक्षद्वयेपि तिथयस्तिथिपूर्वौ लघो
 तर्ही त्रिभिर्मूहूर्तैर्विध्यंतिसामान्योयै विधिः स्मृत इति देमादिमदनरत्नादौ लुदिमुहूर्तौ युक्तः उत्तरे देवतभा
 ३३ नोपि च चास्तैरवौ दिमुहूर्तौ त्रिरह्वसातिथिर्देवैकव्ययोरिति विच्छेधमोक्तः। दिमुहूर्तं चानुक
 ल्यः दिमुहूर्तौपि कर्तव्यायातिथिर्देहिगामिनीति दक्षोणापिशब्दोक्तः अयं वेधः प्रातरव संपलुत्रि
 मुहूर्तवेध एव यातिथिं समन्वयेया त्वा स्पेपन्निनीपतिः सातिथिस्तदिने प्रोक्ता त्रिमुहूर्तवया भवेदि
 ति स्कांदोक्तः दीपकापि त्रिमुहूर्तगातुस कळासाये इति यानि लुः व्रतोपवासस्नानादौ घटिके
 कापि भवेत् उदये सा विपरीतानुपैत्क इत्यादिनिबन्धनानि नानि वैश्वानराधिकार
 जन्यायेनावयवस्तु सा त्रिमुहूर्तप्रशसापरापि तिथिविशेषवेधविशेषः स्कांदेनागोहादशनाडी

नि.प.प्र. पिनीग्राह्यातिथिर्नक्तव्रतेसरेतिवसोक्तेः॥ प्रदोषस्तु। त्रिमुहूर्तेः प्रदोषः स्याद्ववावस्तंगतसति। नक्तं तत्रतु कर्तव्यमिति शास्त्रविनिश्चय इति
 १२ मदनरत्ने व्यासोक्तेः॥ तत्रापि त्रिद्विंशत्येव कार्यं। सार्थसंध्या निघटिका ह्यस्तादुपरिभास्वत इति स्कांदोक्तं तदुच्यते संध्यात्वा नत्रय। न च
 शिमानिकर्माणि संध्यायां परिचर्या। आहारमैथुनं निद्रा स्वाध्यायं चतुर्थकमिति मार्कंडेयनृभोजनमिति पञ्चात्। मुहूर्तानेदिनेन नक्तं प्रव
 दंति मनीषिणः॥ नक्षत्रदर्शनात्। सन्ध्यागणाधिपतिमाधवीयुर्भाविष्यात्तेः। गोडास्तु। प्रदोषोक्तमया दध्यधिकाद्वयमिष्यतः
 तिवत्सोक्तंः प्रदोषः संध्या च। संध्याः संधो महर्तः अहोस्तमया संध्या व्यक्ती न्तानन्तारकार्यवत्। तेजः परिहति वशाद्वा
 वधनेरुध्यौदय्यावदिति राहोक्तं। रिसाहुः तन्न अस्य संध्यावेदना न ध्यावादि संध्यात्। अत एव तत्र खंडमैव संध्यात्वं मुक्तं इह
 विज्ञानेश्वरणा यच्च मदनरत्ने नक्तस्य वैध्याद्रागप्राप्तभोजनगोचरत्वेन वैध्याबाधकत्वात्। दिनद्वयव्याप्तौ परा उभयो
 अन्यथा कपिं नृणां नित्यं त्रिभिर्भाषिका नोदिसन्त स्यात्। सार्थकात् नक्तं तु दिनद्वयमदोषास्पृशेत्तये अ
 न्यथास्ते परत्र स्यादस्तादवगम्य तादिसंति जावात्किं वचनात्। प्रदोषव्यापिनी न स्याद्विनाक्तं विधीयते। आत्मना दिगुष्णी
 छाया मैदि भवति भास्करे तन्नक्तं नक्तमित्याहुः। नक्तं निशि भोजनमिति स्कांदोक्तं यस्यादीनामपि मायाद्देवैर्न न
 न

कृष्णं
 तं निशायां तत्तद्विधिः संयुतः पतिश्च विधना चैव कुरुष्वैव रमिति तत्रैव स्मृतं तं तत्तद्विधिः
 मपुं विधना पल्लक्षणं पुत्रवत् स्तरात्रैव अनाश्रमाप्याश्रमीत्याह पत्नीकोपि पुत्रवन्निति सेय
 होक्तः हरि नक्तविशेषः स्कांदोक्तादौ उच्यते सदा पुण्या हरि नक्तं व्रतेति थिरिति अन्यनक्तं सेकोत्या
 दावपि रात्रावेव निषेधस्य रागप्राप्तभोजनगोचरत्वेन वैध्याबाधकत्वात्। दिनद्वयव्याप्तौ परा उभयो
 र्यदिवा तिथ्याः प्रदोषव्यापिनी तिथिः तत्रोत्तरत्र नक्तं स्याद्भयत्रापि सावतं इति कांकादौ जावात्किं
 वचनात्। अन्यपक्षे नक्तं वन्निषेधः अत्र विशेषो मदनरत्ने गारुडे हविष्यभोजने स्नाने
 सत्यमाहारलाघवे आश्रममध्यः शय्या नक्तं मा जीषडा चरेत्। अग्नि कार्यैर्हृति होमः इति नक्तं
 अध्यायचित्तं तु विशेषवचनाभावात्। पवासवन्निर्णयः अथ नक्षत्रव्रते कांका निर्णयः विष्णु
 मे उपाधितव्येन क्षत्रं यस्मिन् स्तमियाद्रविः पुज्यते यत्र वातारा निशित्ये शशिनो सहति मा

नि.प्र.य.

१३

धनीयेस्कोर तत्रैवोपवसेदक्षेयन्ति शीघ्रादधोभवत् उपवासयदक्षं स्यात्तद्विनैककृतयोः अ
धत्रतपरिभाषा तत्राधिनिरिणोमदननेभविष्य अनग्नयस्तुयेविप्रास्तपोश्रेयोविधीयते वतोपे
स्तनियमेनीनादानेस्तत्र अनग्नियस्यामुवोपेसविषयः अतएव देवक आ
हितग्निरनद्वैश्व ब्रह्मणे तत्रयः अश्वेत एव सिध्यतिनेपांसिद्विरनश्नत् एकादश्याहोतुवध्या
वातीति वक्ष्यामः शरदस्याप्यधिकारः शरदावर्णः श्वतुर्धोपिक्वत्वाद्भमेमहतिवदमेतस्वधात्वाहाव
षट्कारादिभिर्विनितिव्यासोक्तेः एवं स्त्रीणामपियत्तुस्कोदे नास्त स्त्रीणां पृथग्यज्ञानव्रतनाशुपोषण
भर्तेशुश्रूषयैव ता लोकाणिष्टान्नजनेति हि यद्वेभ्योयच्चपिनादिकेभ्यः कुर्यान्नतोभ्यर्चनं सक्रियोच तस्या
हैवैस्याकृत्कनान्यचितानादीभुंक्तेभर्तेशुश्रूष यैव आदित्यपुराण नारीवत्त्वं गुज्ञाताभर्तृवापिसूतेनवा

३३

मेतद्विग्रहकेषु च सर्वत्रतेषु संकल्प

योगे

विफळं तत्तुवेतस्यायत्करोत्योर्ध्वदेहिकं ओर्ध्वदेहिकं पारलोकि के तन्मन्त्रननुज्ञाविषये भार्यापुत्रमेतन्नैव
तादीनांचरेत्सदितकात्यायनोक्तेः अत्रविशेषाहर्षिंशः स्नानं च कार्यं शिरसाततः फलमवाप्नुयात् स्नात्वा स्त्रीपातकृत्या पातं विहाय यत्
ती। तथा गृहीत्वा दुर्वरपात्रं सकुशं साक्षतं तथा गोशं गेहस्थिणीं सिंघं च गृहीत्वा त्रिजलं ओर्ध्वं तं त्रिजलं ततोभर्तुः सतीत्या
कृतित्यप्रयत्नस्य च आत्मनश्चाभिषेक्तव्यं ततः शिरसितज्जले उपवासपुक्तं त्व्यविधिश्वभारते। गृहीत्वा दुर्वरपात्रं कारिपूणे मुदङ्
मुखः उपवासं तु गृहीत्वा घट्टासंकल्पयेद्युधः। अथ व्रतान्नकात्मा मदनं नैवाग्नयः अस्तंगते गुरोश्चुके बाले वृद्धमलिमु
वे उद्यापनमुपारभे व्रतान्नं नैव कारयेत् स्नानमालया। सामसौम्यगुरुशकवासा सर्वकर्म सुभवति सिद्धिदा। भानुभौमशानिवा
सरेषु च प्रोक्तमेव चतुर्कर्मसिद्धये तथा विरुद्धं संज्ञादये च योगाक्तपामान्तर्यं खलु पाद आद्यः सर्वे धृतिस्तु व्यतिपातनामा सर्वोपा
हः पश्चिमस्यार्धे। तिस्रस्तु सवज्रे व्याघातसंज्ञनवपंचशतं। गंतंति गंडवपेडं वनाज्यः शुभेषु कार्येषु विवर्जनीयाः तथा संयुक्त
रुद्रग्निरिदं शयोरुर्ध्वं सप्तमी भयः। शुक्लं वैश्यायः सुखं भद्रा प्राग्वत्सु पूर्णयोः। श्रीपतिः। न सिद्धिमायाति कृतं वविष्ट्या विप्रादिषो
तादिकमत्र सिद्धं व्यवहारसमुच्चयः। दशम्यामष्टम्यां प्रथमघटिका पंचकपरे हरिः सप्तम्यां द्विदशघटिकां त्रिघटिकं। तृतीयाया
कायां स्वयमघटिकाभ्यः परमं शुभं विष्टः पुच्छं शिवतिथिचतुर्थ्यां स्तु विरमा तत्रैव। सर्प एति तिसृते पक्षे कृत्स्नं चतुर्दशैकं जस

नि ५५. पिण्यास्तु मुखं त्याज्यं हश्चिक्या पुच्छमेव च। माधवीये। विष्टिर्यदाहनि तिथेरपरार्धजाता पूर्वार्धजा निशितदा शुभदा च पुच्छे। अक्षयामके। दिन
 ५४. मद्रा यदारात्रोरात्रिभद्रा यदादिव। न्याज्या शुभकार्येषु प्राङ्मुख्यपुरातना। श्रीपतिः। अक्षयामके। द्वादशरात्रं करान्धपुरं द्वादशरात्रं निवृत्तमण।
 पूर्वार्धमध्यापरभागयुजि विष्टिः। विष्टिः स्मृतानि। व्रतारं भवविशेषामदनरत्ने सत्यजतोक्तः। उदयस्था तिथिर्वा दिनमवधि नमः
 भाके। साखंडानव्रतानां स्थादाह। नापनमिति। देवतः। अभुक्ता प्रातराहारं स्नात्वा वस्य समाहितः। सूर्याद्यो देवताभ्यश्चाभिवंद्य व्रतमान
 रेत। मदनरत्ने भविष्य। क्षमासत्यं दयादानं शौचमिंद्रियनिग्रहः। देवपूजाभिदेवर्तसंतोषस्तयवर्जनं। सर्वव्रतस्य धर्मः सामान्यादशधा
 स्मृतः। विष्णुधर्म। तज्जप्य जपन ध्यानं तत्कथाश्रवणादिकं। तद्वर्तनं व्रतमोमकीर्तनं च व्रतमदयः। उपवासकृतमते गुणाः प्राक्तामनीषिभिः।
 पृथ्वीचंद्रोदयं अग्निपुराण। आत्मा व्रतवता सर्वव्रतपुत्रतस्मत्तय ६। प्रज्याः सुवर्णमय्याद्याः स्वशक्त्या भूनिशादिना। जपहोमश्च सामान्यं
 व्रतातेदानमेव च। ननु विशाखादशवापं ववात्रय एव च। विप्रभाज्या यथा शक्तिभ्या दद्याच्च दक्षिणा। अत्र विप्रा इति पुत्रिगानि देशास्तु
 मांस एव भोज्या। ननु तस्त्रियः। एवं सदस्य भोजनादावपि। विष्णुपुत्रोपस्य प्रमाणान्तरं विना युक्तत्वात्। अतएव द्वयोर्यजमानयोः प्रतिपद
 कुर्याद्देवभ्यो यजमानभ्यः इत्यादौ विष्णुपुत्रोपस्य प्रमाणान्तरं विना युक्तत्वात्। अतएव द्वयोर्यजमानयोः प्रतिपद
 ब्राह्मणस्याहत्या भोजनं परास्तं। वैकुण्ठस्यैकपदश्रुत्या ब्राह्मणान्वितत्वेन भोजनादयामावाहित्यत्र विस्तरः। व्रतमूर्ते यो व्रतदेवता प्रति
 त्य

भारते ५

मा॥ प्रतिमास्वरूपं च मदनरत्ने भविष्ये। अनुक्त इव्यतस्मिन् देवता प्रतिमानं प। सौवर्णसंज्ञतीताम्। वृक्षजामार्तिकी तया। वित्रजा पिष्टले
 पोथानिजवित्तानुसूत॥ आमापात्पलपर्यंतं कर्तव्या शास्त्रवर्जितः। तत्रैव ब्राह्मि। आज्यं इव्यमनादेशे जुहोति पुष्टिधीयते। मंत्रस्य देवता
 याश्च प्रजापतिरिति स्थितिः। व्रतोद्यापनानुक्तो तु पृथ्वीचंद्रोदयनंदिपुराणे। कुर्याद्देवापत्तं तस्य समामोयदुर्द्वारितं। उद्यापनं विनायत्तुत
 इतं निःफलं भवति। यदि वोद्यापनं नोक्तं व्रतानुगुणतश्चरति। वि। तानुसारं तोदयादनुक्ताद्यापनव्रत। गाश्चैवका वनं दद्यादतस्य पाप
 र्त्तये। इथावप्रवानेयस्तु गृह्णाति मनुजः शुभा। अदत्त्वादक्षिणा पापः सयाति नरकं श्रव। वेदापनिषदे वैव सर्वकर्मसु दक्षिणा। सर्वत्रुम
 योदिस्य भूमिर्गवो धका वनं। वैकुण्ठाप॥ शिवेन त्रीं बंयस्मा इजतं पितृवल्लभं। अमंगलं तद्वत्नेन देवकार्येषु व्रजेयत। देवीपुराणे। व्रते वती। ब
 ध्ययने श्राद्धेपि विशेषतः। पराशरभोजनादवियस्यान्नं स्यतत्फलं। पृथ्वीचंद्रोदयग्नपुराणे। नित्यस्मा। श्रीमिताहोरोरुदेवद्विजावक
 क्षारं क्षौद्रं च लवणं मधुमांसानि च। क्षारास्तु तत्रैवोक्ता॥ निलमुद्रा हते शिब्यं सस्ये गोधूमकोद्वे। धान्यकं देवधान्यं च शमीधान्यं च
 येक्षव। स्थिचधान्यं तथापण्यं। गणः स्मृतः। गोधूममानास्तु तत्रैव प्रतिप्रसवः। ब्रीहिसाक्षिकमुद्राश्च कलायाः सतिलं पयः। श्यामा
 काश्चैव नीवारा गोधूमाद्या व्रतमार्गाः। कुरमांडाला ववात किपालं कीज्या दितकास्त्यजेत। वृत्तं नैव सस्यं च कणाः शाकं दधि च तम फ।
 श्यामाकाः शालिनी वारा। यावकं फलं तदुक्तं। हविष्यव्रतनक्तादावग्निकायादिके हितं। मधुमांसविहायान्यद्रव्यं
 हितमीदृशमिति। शमीधान्यं माषादि। पलं मध्यदेशे पांडुरिति प्रसिद्धं। ज्याक्षिका कोशात की। मितोदाराया गोतमः। वतुभेदां सक्तुं कणा

नि.प्र.
१५

वकशाकपयोदधिघृतमूलफलोदकानि रूपां व्युत्तरोत्तरप्रशस्तानि पयोदधिघृतं पंचगव्यमिति । अन्ये च विशेषा एकादशीका तुर्मस्यादिप्रक
रणे वक्ष्यन्ते । गृहीतव्रतस्याग्रे तु मदनरत्ने छागलेयः । पूर्वे व्रतं गृहीत्वा यो न चरेत्काममादितः । जीवनं भवति वाङ्माम् --- पित्रायत । तत्र प्रा
यश्चित्तमुक्तं पृथ्वी चंद्रोदये । अग्निं च नाराणयोः । क्रोधात्प्रमादालोभाद्वा व्रतभंगो भवेद्यदि । दिनत्रयं न भुञ्जीत मुञ्चन् शिरस्संस्तयेति । आयुश्च
तोत्माना दतिक्रान्तव्रतानुष्ठानेन नश्यन्त्येव । अतिक्रान्तमपि व्रतं कार्यमेवेति शक्यं । एतच्च शक्तिविषये । अशक्ते तु काळमाहापुराणा
तरे । उपवाससमर्थश्चेदकं विप्रतु मोजयत् । तावेदनादिवाद्याहुं कस्यदिगुणंतथा । भुक्तः कृतभोजनः । आत्मणो विनेति शेषः । सहस्रसंलि
तां देवीं जपेद्वा प्राणसंयमान् । कुर्याद्वा दशसंख्याकान्यथा शक्त्यो तुरानवदति । मदनरत्ने वा यवीवि । द्रव्यदानोपवासस्य फलं प्राप्नोत्यस्य
यं । तथा परार्के देवत्वं । ब्रह्मचर्यं तथा शौचं सत्यं मा मिषवर्जनं । व्रते स्मृता निवृत्तारिव रिछानीति निश्चयः । मात्स्ये । तस्मात्कृतोपवासमत्स्य
नमस्त्यंगपूर्वकं । वर्जनीयं प्रयत्नेन रूपघ्नं तत्परं नृप । अन्ये च नियमास्तत्रा न्वेषणीयाः । अथ क्त्री व्रतेषु विशेष उच्यते । व्रतहना
द्वा व्रतकांडे गोरुडु । गंधालंकारतो बूलपुष्पमात्मानुलेपनं उपवासेन दुष्यति रंतथावनमजनमिति । इदं च समर्तुं कौपवासविषये । अंजनं च
सतां बूलं कुंकुमरक्तवाससी । धारयेत्सोपवासापि अवैधव्यकरं यतः । विधवायति मार्गेण कुमारी वा यदृच्छयति तत्रैव भविष्यात् । तथा
विष्णुधर्म । सर्वेषु तूपवासपुपुमान्वाथ सुवासिनी । धारयेद्दत्तवस्त्राणि कुसुमानि सितानि च । विधवा शुक्लवसनमेव मेव दिधारयत् ।

मनुदधि । पुण्यालंकारवस्त्राणि गंधधूपानुलेपनं । उपवासेन दुष्यति रंतथावनमजनं । मदनरत्ने व्यासः । दंतधातुपुष्पादि व्रतेषु स्या
न दुष्यतीति । यद्यपीदं सर्वोपवासविषयं प्रतीयते तथापि शिष्टाचारालोभात्पर्य । क्रियमाणेन वरात्रि रात्राद्युपवासविषयमेव न च
कादशादिविषयः । असह्यलपानाद्वा सहती बूलचवणात् । उपवासप्रणयनदिवास्वापञ्चमेथुनात् । इत्यपरां के देवलनतन्निषधा
तनवास्यं पुविषयत्वेन सावकाशत्वात् त्रीणां तां बूलादिप्राप्नोति तिकात् । तां बूदिप्रापकस्यैव कादशीतरविषयत्वेन वैपरीत्यस्य । पिसुवच
त्वात् । यत्तु हरिवंश । अंजनं रोचनं चैव गंधाक्तमनः सस्तथा । व्रते चैवोपवासे च नित्यमेव विवर्जयेत् । शिरसाभ्यंजनं सो । नैवेद्यं तत्रास्यते ।
नपादयो नैगात्रस्य स्नेहेनेति स्थितिः स्मृतेति तत्रैवात्तु पुण्यक व्रतविषयं न तु सर्वत्र प्रवृत्तविशेषादिति मदनरत्ने उक्तं । तत्रैव । अथ प्रणा
तोरपश्चकलहस्यकृतिस्तथा । उपवासं हृताद्वापि सद्यो अंशयति स्त्रियं । स्त्रियमित्यपेक्षणा । मदनरत्ने शिवधर्म । दानं व्रतानि नियमा
नध्याने कृतं जपः । यत्नेनापि कृतं । तापितस्य वृथानवत् । अथ सूतकोदा निर्णयः । तत्र शो वस्त्रा शौचयोः सर्वस्मार्तकर्म
निवृत्तिः । निबंधेषु स्पष्टं । गोडोक्तं । ताशोवादावपितामाहुः । जानूध्वं दशततजाः तानि सुकर्मन वाचरेत् । नैमित्तिकं च तदधः सव
इत्तान वाचरेत् । सूतकवसमुत्पन्नचरकर्मणि मैथुने । धूमोदारे तथा वातो नित्यकर्माणि संयजेत् । द्रव्यभुक्तवर्जिणो विनेव भुक्ता
पिकिंचन । कर्मकुर्यात्तरो नित्यं सूतकमृतकं तथा तैकालिकोपराणात् । वस्तुतस्तत्पूर्वदेवीपूजापक्रमात्तन्मात्रविषयत्वमस्य तियुक्तं

नि.प्र. प्रतीमः। तथा हेमाद्रौ पात्रे। गभिणीस्तिकादिश्च कुमारीवाथरोगिणी यदाः २५ द्वातदान्येन कारयेत्प्रयुता स्वयमिति। पुंसोप्ये
 १६ षविधिः। लिंगस्याविवक्षितत्वात्। तेन यस्मिन्व्रते यत्पूजा कृतं तदन्येन कारयेत्। शरीरनियमान्कुर्यात्स्वयमिति हेमाद्रौ व्याच-
 र्यो। मदनरत्ने। पूर्वसंकल्पितं। तत्सुननियतव्रतैः। तत्कर्तव्यं नरे २३ द्वातदानावने विवर्जितं। माधवी चैकोमी का न्यापवासं प्र-
 कृतं त्वंतरामृतसूतके। तत्र कामं कुर्याद्दानावने विवर्जितमिति। नवरात्रे विशेषं वक्ष्यामः। एवमजस्वलापि। यत्तु सत्यव्रतं। प्रारब्ध-
 दीर्घतपसां ताराणां यद्भोजनं भवेत्। न तत्रापि व्रतस्य स्यादुपरोधः। कदाचनेति तत्प्रतिनिधिना कारयेदित्येतत्परं। तदुक्तं मदनरत्ने मात्स्य-
 अंतरातुरजोयोगे पूजामन्येन कारयेदिति। प्रतिनिधयश्च निर्णयान्ते पठनीयसि। व्रतं कुर्यात्पतेर्भायाभायाय अपि तिष्ठतं। असाम-
 थ्यं पतिस्तान्भ्यां व्रतं भगो न जायते। स्कां देपि पुत्रं वा विनयापेत्तं भगिनी भ्रातरं तथा। एषामभाव एवान्यब्राह्मणं वा निषेधयत का-
 स्यात्। पितृमातृभ्रातृपतिगुरुर्वैविशेषतः। उपवासं प्रकुर्वाणः पुं पृथग्शतगुणं लभतः। मातामहादीनुद्दिश्य उपोषणं किमत्र फलं। म-
 दनरत्ने प्रभासरवौ। भर्ता पुत्रः पुरोधः श्वभ्राता पत्नी सरवापि च। यात्रायां यमं कार्यं पूजायं ते प्रतिदस्तको। रभिः कृतं महादिवस्वयमेव कृतं
 वेत्। तत्रैव वायवीये। स्वपेकं तु मशस्तुश्च कारयेत्वापराधसा। इदं च सर्ववर्णसोधारणं अविशेषात्। यत्तु कश्चिदाह २३ इत्यत्रोक्तिः।
 दिवेव प्रतिनिधियुक्तो न शूद्रः। जपस्तपस्तीर्थसेवा प्रज्ज्या मंत्रसाधनं। विप्रैः संपादितं यस्य संपन्नं तस्य तत्फलमिति मनीषिवचनादि

१६

नितत्तुल्यं। प्रज्यादीनां शूद्रसंभवात्। विषये प्रियदर्शनादिति न्यायेनास्य ब्राह्मणादिवर्गो वरत्वात्। ब्राह्मणो हीनवर्णस्य यः कुर्यात्कर्म
 किंचन। स तं जातिमवाप्नोति इह लोके परत्र चेतिकाले हनो मरीचिनिषेधाच्च। वस्तुतस्तु संपूर्णतावाचनमात्रमत्राव्युत्पत्तिप्रति-
 निधेः कावार्त्तं त्यज्यते। अत्र विशेषमाह त्रिकांडमंडनः। काम्यप्रतिनिधिर्नास्ति नित्येनेति केचनः। काम्यपुपकमादूर्ध्वं केचित्प्रतिनि-
 धिर्विदुः। न स्यात्प्रतिनिधिर्मंत्रः स्वामिदेवानि कर्मसु। स्पृशेत्कालयानां स्तिनारणो रग्निरवसा। नापि प्रतिनिध्यात्प्रतिनिधिर्देवस्तु कर्म-
 तादिरूप्यकेति सूत्रेण। न स्वामित्यस्य भायायाः पुत्रस्य देशस्य कालस्य अग्नेर्देवतायाः। कर्मणः शब्दस्य च प्रतिनिधिर्भवत इति। अयं व्रतादि-
 निपातो निर्णयः। तत्र प्रतिनिधिरयसं निपाततत्रोक्तदानदामादिकर्मणामुच्यते। आविशेषात्। यत्र तु नैके कर्मक्तादा विरोधस्तत्र प्राथ-
 म्यादेककर्मकार्ये। न परंपरान्तिथौ गोणकाले कार्यं। समकालीना वरुह व्रतादौ त्वेकस्वयंकृत्वा न्यद्रोयादिना कारयेदिति माधवः। य-
 त्तु शिवरात्र्यादौ तिथिमध्ये पारणमया भोजनं प्राप्तं। भूताद्यभ्यादिवा भुक्त्वा निशि भुक्त्वा च पूर्वेण। एकादश्यामहोरात्रं भुक्त्वा चाद्रायणं च
 दिति निषेधश्चात्र पारणायामेव भोजनं। यत्र निषेधस्तत्राग्राह्यं भोजनं। एवमष्टम्यादिनक्तव्रतसंक्रांत्यादौ रवौ संक्रष्ट-
 तुर्थं चिरात्रो भोजनं। यत्र वरुहम्यादौ दिवा भोजनं निषेधः। सक्रमेव रात्राविति निषेधद्वयं तत्रोपवास एव कार्यः। यद्यपि पुत्रिण उपवासो निषि-
 दस्तथाप्युपवासनिषेधे तु मह्यं किंचित्प्रकृत्ययेदिति वचनात्किंचिदुद्देशाय लोपवासः कार्यः। चाद्रायणमध्ये एकादश्यादौ तु भोजनं का-

नि. ५.
२१

सूर्योदये तथा । उक्तौ द्वौ दशमी वेधौ वैलवस्मार्त्तयोः क्रमात् । हेमाद्रिस्तु केषां विदर्धरात्रे पि दशमी वेधमाह । अर्धरात्रे तु केषां विदशम्यां वे
धदृश्यते । कपालवेध इत्याहु राचार्या ये हरिप्रिया इति ब्रह्मवेवर्त्तान् । के मुतिकन्यायेनारुणोदयवेधस्य च यस्तुतिरिति तु माधवः । येस्तु पव
शान्तिस्तथेति वेधः स उपवासातिरिक्तविषय इति माधवः । सर्वप्रकारवेधो यमुपवासस्य दूषकः । सार्धसप्तमुद्धर्त्तस्तु योगो यवाधतव्रतमि
ति निगमादित्यल । तत्र माधवमते वैलव्ये रूणोदयविद्वात्याऽप्या । यदा त्वेकादश्ये वशुद्धासतीवधति द्वादशविभयवर्धते वा तदा परापोष्या । ए
कादशी द्वादशी वाधिका वेत्यन्यतां दिनं । पूर्वग्राह्यं तत्तरस्यादिति वैष्णवविर्णय इति माधवोक्तेः । स्मार्त्तस्तु सूर्योदयविद्वात्याऽप्या । यदा त्वेकाद
शी शुद्धासतीवधते द्वादशी वसमान्युना वा तदा गृहस्थैः पूर्वायेति भिरुत्तराकायाः प्रथमे दनिसंपूर्णा व्याप्या होरात्र संयुता । द्वादश्या च तथा ता
तदृश्यते पुनरेव । पूर्वाकाया गृहस्थैश्च यतिभिश्चोत्तराविभेद इति स्कांदात् । उभयवद्वा तदुद्धा विद्वावा सर्वेषां परेव । संपूर्णेकादशी यत्र प्र
भाते पुनरेव सा । सर्वैरेवोत्तराकाया परतो द्वादशी यदीति नारदात् । द्वादशी मात्र द्वादश्या पूर्वव । न वेदेकादशी विद्वाद्वादशी परतः स्ति
ता । उपोष्येकादशी तत्र यदीच्छेत्परमं पदमिति नारदात् । द्वादशी मात्र द्वादश्या पूर्वव । न वेदेकादशी विद्वाद्वादशी परतः स्ति
शः इति माधवोक्तेः । मदनरत्नेष्वप्ययत्तु । विद्वाप्य विद्वा विज्ञेया परतो द्वादशी न चेत् । अविद्वापि च विद्वास्यात्परतो द्वादशी यदीति हेमाद्रि
पात्रवचनं तदेकादश्या ब्रह्मैक्यं । तदुक्ते माधवन । एकादशी द्वादशी च कथं भवेत् । सा तदा पूर्वादिनत्याज्ये स्मार्त्तग्रह्ये परादिनमिति । वि
देकादश्या द्वादशी मात्र द्वादश्या सर्वेषां परेव । तत्रैकादशी मात्र द्वादश्या पूर्वादिनः । यतेस्तत्तरा पूर्वोक्तपात्रोक्तेः । एकादशी विद्वाद्वादश्या च

२१

ह्ये विशेषतः । उत्तरांतु यतिः कुर्यात्पूर्वमुपवसेद्द्वादशीति प्रवेत सोक्तेः । एतच्छुद्धाविद्वातुत्यामिति माधवः । त्रयोदश्यां न लभ्येत द्वादशी यदि किंच
न । उपोष्येकादशी तत्र दशमी मिश्रितापि वेति स्कांदात् । अविद्वा निनिषिद्धे च न लभ्यते दिनानितु । मुहूर्त्तैः पंचभिर्विद्वायां चैकादशीति धिरिति
अप्यशङ्कात् । मुहूर्त्तपंचकमरुणोदयमारभ्य ज्ञेयं । अन्यथोत्तरादि एकादश्या भावाः संभवात् । यद्यपि हेमाद्रिणा । शुद्धसमा शुद्धन्यूना वा
धिकद्वादशिकात्ते सर्वेषां परेव तत्तदपि वैलव्यविषयं । स्मार्त्तानां तु पूर्ववैलव्यविरोधः । हेमाद्रिमते तु न्यते । तत्र शुद्धा विद्वा द्वयानेदात्रेधा
न्यूनसमाधिकेः । षट्प्रकारा पुनस्तथा । द्वादश्यूनसमाधिके रित्युल्लादशौकादशी भेदाः । तत्र शुद्धाधिके न्यूनद्वादशिका शुद्धाधिकसमद्वा
दशिका न सकामेः पूर्वोक्तैः कामैस्तत्तराकाया इति हेमाद्रिः । मदनरत्ने तु शुद्धाधिका परा । संपूर्णेकादशी यत्रेति पूर्वोक्तेः । अन्या पूर्वा । शुद्धा य
दा समादीना समादीनाधिकोत्तरा । एकादशी मुपवसेन्न शुद्धा वैलव्यमपीति स्कांदात् । शुद्धा एकादशी । उत्तरा द्वादशी । न वेदेकादशी
विष्ठाविति नारदात् । यत्तु । अविद्वापि च विद्वा इति पात्रतद्वादश्याधिकपरं । यत्तु । संपूर्णेकादशीत्याज्या परतो द्वादशी यदि उपोष्या द्वादशी शु
द्धा द्वादश्यामेव पाणमित्यादितद्देहवपरं । स्मार्त्तानां तु पूर्वं वैलव्यं । शुद्धन्यूना शुद्धाधिका शुद्धसमा विद्वा न्यूनविद्वा समा वाधिकाद्वा
दशिका वेत्ता सर्वेषां परेव । प्रथमे दनिसंपूर्ण इति पूर्वोक्तस्कांदात् । उन्नद्वादशिकां यत्तु विष्णुप्रीतिकामैरुपवासद्वयकार्यं । संपूर्णेकादशी
यत्र प्रभाते पुनरेव सा । दुष्यते द्वादशी तस्मिन्नुपवासः कथं भवेत् । उपोष्येदिति थीतत्र विष्णुप्रीणनतत्परे रिति द्वादश्या सिद्धोक्तेः । विद्वा

नि. प्र. न्यूनासमहादशिकाठमुमुक्षुणांपुत्रवतं च पुरा। अन्येषां पूर्वा पुत्रवतोपि पूर्वोतिमदनरत्ने। विद्वन्मूनान्यूनहादशिकाचसवसर्वे कार्येति
 २२ हेमादिः। मुमुक्षुणांपरान्येषांपूर्वोतिमदनरत्ने। विद्वन्मूनान्यूनहादशिकोनेहादशिकावमुमुक्षुभिः परान्येषांपूर्वाकार्या। दशमीमिश्रितापू
 र्वाहादशीयदितुष्यते। शुद्धेवहादशीराजननुपोष्यामाक्षकाक्षिभिरिति व्यासोक्तं। मोक्षकं क्षिप्रदणादन्येषांपूर्वव। सर्वत्रैकादशीका
 र्याहादशीमिश्रितानेरे। प्रातर्भवतुवामावायतो नित्यमुपोषणमिति पात्रोक्तेः। विद्याधिकासमहादशिकाधिकहादशिकाचसर्वेषां
 परेव। पारणाहेनलभ्येतुहादशीकलयापिचेत्। तदानीदशमीविद्याप्युपायेकादशीतिथिरिति सध्यशृंगोक्तेः। माधवम
 तेतुअत्रगृहिणः पूजयितुं रुतारा। विद्याधिका न्यूनाहादशिकामोक्षपापशयविद्वन्मूनान्यूनहादशिकाचसर्वेषां
 दशीहादशीविराजिषेत्रयादशी। उपवासं न कुर्वेति पुत्रपारणमिति। इति कोर्मदिनश्च उपवासनिषेधात्। दशम्येकादशीविद्याहाद
 शीवक्षयंगता। क्षीणासाहादशीक्षितयान्तं तु गृहिणः स्मृतमिति द्वादशात्तातपोक्तेः। गृहिणः पूर्वत्रोपवासः। एकादश्याः शुद्धन्यूने
 शुद्धसमत्वेवाहादश्याः न्यूनासमत्वयोरेकादश्यामुपवासः। ध्यानिनु। दशम्यानुगताहतिहादशीदशमीफलं। धर्मापत्यधनायुपित्रयो
 दश्यानुपारणमिति कोर्मदीनिदशमीवेधत्रयोदशीपारणयोर्निषेधकानितानि विहितानि नुपराणि। अत्रमलक्वना नित्यवस्था
 चाकरेहोया। यत्तुकाळहेमादौ। बहुवाक्यविरोधेन संदेहो जायते यदा। हादशीतुतदायात्रयोदश्यानुपारणमिति मार्कंडेयोक्तेः। स

२२

दिग्धेषु वाक्येषु हादशीसमुपोषयेत्। तथा। विवादेषु च सर्वेषु हादश्यांसमुपोषणं। पारणं वत्रयोदश्यां माक्षेयं मामकी मुनइति पात्रोक्तेः। केध
 संदेहे ज्योतिर्विदां विप्रतिपत्तौ वा पराकार्यत्वं तद्वैद्यविषयमित्यलंबुता। अथात्राप्युक्तं किं विदुष्यते। तत्र दशम्येकादशीयोगे दश
 मीमध्यएवभोजनं कार्यं। एकादश्यां न भुंजीतेति तस्या एव निमित्तत्वात्। निषेधस्तु विद्वत्प्राक्कालमात्रमप्युक्तं इति देवलोक्तेः। केचित्तु एका
 दशीव्रतगतत्वेन पूर्वधरेकभक्तविधानाद्विधिस्पृष्टे च निषेधानवकाशान्नकाम्यव्रतं भोजननिषेधः प्रवर्तते तेन पूर्वदिने एकादशीमध्यपि
 भोजनमित्याहुः। अत्राधिकारीमाधवीयेकात्यायनेनोक्तः। अष्टवर्षाधिको मस्योद्यतिन्यूनवत्सरः। एकादश्यामुपवसेत्सुखयोरुभयोरु
 पीति। भविष्ये। ब्रह्मवारीचनारीचशुक्लमेव सदा गृहीति। यत्तु विद्वन्मूनान्यूनहादशिकाचसर्वेषां
 वगच्छतीति तद्वैद्यननुज्ञाविषयमिति प्रागुक्तं उपवासासामर्थ्यात्। मार्कंडेयकोर्मयोः। एकभक्तेन नृत्तेन तथैवायाचितेन वा उपवासनदा
 नेन न निहादशिको भवत्। अत्र एकभक्तेन यो मृत्यु उपवासव्रतं वेरदित्येकभक्तात्पुपवासशब्दस्तद्वमीतिदेशार्थः। तेन तस्य युक्ताः सर्वधर्माः
 संकल्पमंत्रैकभक्तादिपदेनोक्तः कार्यइतिमदनरत्ने। तथा। सामर्थ्ये प्रतिनिधनाकार्यइति प्रागुक्तं। व्रतकरणे प्रायश्चित्तमाह माधवीये का
 त्यायनः। अकपर्वद्वयरात्रौ वतुद्वयहमीदिवा। एकादश्यामहोरात्रभुक्तावांदायणवरेदिति। अथ व्रतविधिः। लघुनारदीये। दश
 म्यादिमही पाळत्रिदिनं परिवर्जयेत्। गंधतांबूलपुष्पादिस्त्रीसंभोगं मदायराः। तत्र दशम्याविधिः। कोर्म। कांस्यमांसमसराश्ववण

नि. प्र. प. कान्कोरूषकान्। शाकं मधुपराभंचत्यजेदुपवसन्स्त्रियं। तथा। शाकं मांसं मसूरांश्च पुनर्भोजने मेथुने। द्यूतमसंबुपानं च दशम्यां वैष्णवं
 २२ स्त्यजेत्। व्रतघ्नान्याह हेमाद्रौ देवलः। असक्तं जलपानाच्च सकृत्तांबूलचर्वणात्। उपवासः प्रणश्येत्तदिवा स्वापात्रं मेथुनात्। अशक्तो न
 मदनरत्ने देवलः। अत्यये वांबुपानेन नोपवासः प्रणश्यति। अत्यये कष्टे। विष्णुरहस्ये। गात्राभ्यंगं शिरोभ्यंगं तांबूलचानुलेपनं। व्रतस्थाव
 र्जयेत्सर्वयज्ञान्यन्निराकृतं। मदनरत्ने नारदीये। अक्षारत्नवणाः सर्वहविष्यान्ननिषेवणः। अवनीतसरायनाः प्रियासंगविवर्जिताः। एषु प्रा
 यश्चित्तमुक्तं निर्णयामृतसंग्रहे। स्तेनहिंसकयोः सख्यं कृत्वा स्तेन्यं च हिंसनं। प्रायश्चित्तं व्रती कुर्याज्जपन्नामशतत्रयं। मिथ्यावादे दिवा स्वा
 पे वक्रशोभुनिषेवणं। अष्टाक्षरं व्रती जप्त्वा शतमहोत्तरं शुचिः। ॐ नमो नारायणायेत्यष्टाक्षरं। तत्रैव पेदी नसिः। तांबूलचर्वणे स्त्रीसंभो
 गमांसनिषेवणं। व्रतलोपो न चेत्कुर्यात्कृ - बहुजिवर्जनमिति। संभोगात्संतु कालादयत्र। रेतः। सेकात्मसंभोगमृत्येव क्षयः स्मृतश्च
 तत्रैव कात्यायनोक्तेः। हेमाद्रौ वास्तिष्ठ। उपवासे तथा। आह न कुर्यादंतथावनं। दंतानां काष्ठसंयोगं दहत्यासतमं कुलं। काष्ठग्रहणात्सुखे
 दानिषध इति हेमाद्रिः। विष्णुरहस्ये। आहोपवासदिवसे स्वादित्वादतथावनं। गायत्र्या शतसंपूतमेव प्राश्याविशुद्धति। निर्णयामृतसंग्रहः।
 वर्जयेत्पारणेमांसं व्रतो ह्योषधंसदेति। एकादश्यां आह प्राप्नोमाधवीयिकात्यायन आह। उपवासी यदा नित्यः आह नैमित्तिकं भवेत्।
 उपवासं तदा कुर्यादाघ्राय पितृसंवितं। मातापित्रोः क्षये प्राप्ते भवेदेकादशी यदि। अभ्यस्य पितृदेवांश्च आजिघ्रात्यितृसेवितमिति।

हेमाद्र्यादिसर्वनिबंधेष्वेव मेव। एतेनैकादशी निमित्तकं आहं द्वादश्यां कार्यमिति वदन्तः परास्ताः। किं व। महालये। सपक्षः सकलः पूज्यः आ
 ह्वोऽशकं प्रतिप्रतिपद्यतं षोडशत्वं। पौषेकादश्यां च मन्वादि आहं। क्षयात्प्राप्ताने वेत्तद्वैकादश्यां वा दत्तं आहं वाधितमेव स्यात्। यदपि स्मृ
 तिचंद्रिकां स्पष्टं पठति। अन्नाश्रितानि पापानि तद्गोचरं। तुदौ तु रेव च। मज्जति पितरस्तस्य नरको राभवती। समाहृतं तस्यापिरागप्राप्तभुक्तिं गोचरस्य वै
 धं आहं गोचरयतां महत्साहस्यमित्यलं। योपि। अकृत आहं निचया जलपिंडं विना कृता इति लघु नारदीये। एकादश्यां आहं निषधः समाप्तापि
 त्तिभिन्नविषयः पूर्ववाक्यत इहणात्। निचयः श्रुतिग्रहः। अव्रतघ्नान्याह मदनरत्ने देवलः। सर्वभूतभयं व्याधिः प्रसादो गुरुशासनं। अव्रतघ्ना
 निषध्यते सकृदेतो निशास्त्रतः। स्कंदेपि। अहोतान्यव्रतघ्नानि आपोमूलं फलं पयः। इति व्रतघ्नपणकाम्या बगुरावेचनमोषधं। इदं चातिसंकेतं विषयं
 अनुक्तं पोष्टं प्रोक्तः क्षीणानां वरवर्णिनि। मूलं फलं पयस्तोयमुपभोग्यं भवेच्च भे। न लेव भोजनं कैश्चिदेकादश्यां प्रकीर्तितं। अस्यापवादः
 शयने च मनुज्येने मत्पार्ष्वपरिवर्तने। नरो मूलं फलं लाहरी इति शतममार्पितमिति। एते वा विरोधि नो निर्णयाः सर्वव्रतेषु स्तेयाः। तत्रैकादश्यां
 कस्यः। गृहीत्वौदुंबरपत्रं वारिपूर्णमुदङ्मुखः। उपवासं तु गृहीत्वा दद्यात्कार्यं वधारयेत्। इति माधवीये वाराहोक्तेः। मंत्रस्तविष्णुः। एकादश्यां
 निराहारः स्त्विवाहमपरेहनि। भोक्ष्यामि पुंडरीकाक्षशरणं मे भवाव्युतेति। शैवादीनां तु हेमाद्रौ सौरपुराणे। सावित्र्याप्यथवानां म्नासं कस्यं
 तु समाचरेत्। शिवादि गायत्र्या जुर्वदे प्रसिद्धाः। इत्युच्यते ततो विद्वान्पुण्याजलिमथापयेत्। अष्टाक्षरेण मंत्रेण जिह्वेनाभि मंत्रितं। उपवा

निप्र सफलं प्रेक्षः पिबेत्पात्रगतं जलमिति कात्यायनोक्तेः। मध्यरात्रे उदये वा दशमी वधे रात्रौ संकल्प्य शतमाधवः॥ विद्वोपवासेन श्रुत्वा दिनं सत्कासमादि
 २४ तः। रात्रौ तु पूजयेद्विष्णुं संकल्प्य चतुर्विंशतिना दशमीयुक्तेः॥ तत्रैव पूजामभिधाय देवस्य पुरतः कुर्याज्जागरं नियतो व्रती॥ द्वादश्यां निवेदनमंत्रउक्तं
 कात्यायनेन। अज्ञानमिति मिश्रस्य व्रतेनानेन केशवः। प्रसीद सुमुखो नो यज्ञानहृदि प्रदो भवेति। द्वादश्यां च वज्र्या न्याह बहस्पतिः॥ दिवानिद्रा परान्नं च
 पुनर्भोजनमेथुने। क्षौद्रं कांस्थामिषतैलं द्वादश्यामखर्वज्येत्। परान्नस्य कश्चिदपवादः स्मर्यते। श्वशुरान्नं गुरोरन्नं मातुल्यान्नं तथैव वापितव्यम्।
 तपुत्राणां परान्नं नैव दोषकृदिति हेमद्रौ ब्रह्मांडपुराणे। पुनर्भोजनमध्यायाभारआयासमेथुने। उपवासफलं हन्युर्दिवानिद्रा वपवमी। स्कांदे।
 परान्नं कांस्थतां बूले लोभं वितथभाषणं वर्जयेदिति शेषः। विष्णुधर्मः। अस्माभ्यां हि संभाष्य तुलस्य तसिकादलं। आमलक्याः फलं वापि पाणे
 प्राश्य शुध्यति। एतद्धृतं सूतकेऽपि कार्यं। सूतके मृतके वापि न त्याज्यं द्वादशी व्रते मिसि विष्णुधर्मोक्तेः। दानादिसूतकांते कार्यं। सूतकांते नरः स्नात्वा पूजं
 यित्वा जनार्दनं। दानं दत्त्वा विधानेन व्रतस्य फलमश्नुत इति मातृयोक्तेः। रजोदरं नोपि कार्यं। एकादश्यां न भुंजीत नारी हृष्टे रजस्य पीतिपुलस्त्याक्तेः।
 यदा द्वादश्यां श्रवणक्षतिदा शुद्धामप्येकादशीत्युक्ता तत्रोपवासः कार्यः। शुक्ला वा यदि वा कृष्णा द्वादशी श्रवणा न्विता। तयोरेवोपवासश्च त्रयोद
 श्यां च पारणमिति नारदीयोक्तेः। एते च नियमाः। काम्यव्रते नियताः। नित्यव्रते सति संभवे कार्यः। शक्तिमांस्तु पुनः कुर्यान्नियमं स विरोधेणमिति
 कात्यायनोक्तेः। अशक्तो माधवीय ब्रह्मवेवर्ते शतिविज्ञाय कुर्वता वश्यमेकादशी व्रतं। विशेषनियमाशक्तो द्योनात्र भुजिबजित इति। अथा
 होमहा द्वादश्याः॥ तत्र शुद्धाधिके कादशी युता द्वादशी उन्मीलनी सज्ञा। द्वादश्याकादशी शुद्धाधिका वर्धते चेत्सा वंजुली। वासरत्रयस्य स्पर्शः

नीत्रिस्फुरा। अथेपर्वणः संपूर्णाधिकाले पक्षवर्हिनी। पुष्यर्क्षयुता जया। पुनर्वसुयुता जयंती। रोहिणीयुता पापनाशिनी। एताः पापक्षयमुक्तिकाम
 उपवर्तते। अत्र मूलं हेमद्रौ ज्ञेयं। एकादशी द्वादश्यां रेकत्वे मंत्रेणोपवासः। पार्थक्ये तु रात्रौ स्यात्पवास इव। एकादशी मुपाष्ये द्वादशी समुपाष्य
 येदिति विष्णुरहस्यात्। अशक्तो तु द्वादश्यामेव। एवमेकादशीत्युक्ता द्वादशी समुपाष्येत्। पूर्ववासा जं पुण्यं सर्वप्राप्नोत्यसंशयमिति तत्रैवोक्तेः
 यदा च त्रयो द्वादशी तदोक्ते मातृयो। यदा भवति अस्यापि द्वादशी पारणादिने। उषः काले इयं कुर्यात्प्रातर्माध्याह्निकं तदा नारदीयेपि। अस्या
 यामथ विप्रे द्वादश्यामरुणाद्य स्नानावेन क्रियाः कार्यं दानं होमादिसंयुता इति। संकटे तु माधवीये देवलः। संकटे विषमे प्रातर्द्वादश्यां
 पारयेत्कथं। अद्रिस्तु पारणं कुर्यात्पुनर्भुजं न दोषकृदिति। अत्र केचिदाहुः। अथ कर्षवाक्या न्युना। दिग्निविषयाणि। अग्निहोत्रादीनां श्रो
 तत्वेनापकर्षयोगादिति। द्वादश्यां च प्रथमपादमतिक्रम्य पारणं कार्यं। द्वादश्याः प्रथमः पादो हरिवासरसंज्ञितः। तमातिक्रम्य कुर्यात्
 पारणं विष्णुतत्पर इति निर्णयामृतमदनरत्ने च विष्णुधर्मोक्तेः। अत्र केचित्संगिरते। यदा भूयसी द्वादशी तदापि प्रातर्भुजं त्रये पारणं कार्यं।
 सर्वेषामुपवासेनां प्रातरे वा हि पारणं। इति कुवनादिति। अस्मद्गुरुवस्तु बहूनां कर्मकालानां विनाऽकरणबाधापत्तेः प्रागुक्तवचनैश्चाप्यदा
 दश्यामेवापकर्षविधानादपराह एव कार्यं। प्रातः शाबस्तु। सायं प्रातर्दिजातीनामशनं श्रुतिवोदितमिति वदपराह वावित्वेप्युपपन्नैः
 न वै वाक्यवैध्यर्थं। पुनर्भोजने सायंपारणं निवृत्त्यर्थं त्वान्नस्य त्यागः। प्रमादेनैकादश्या उपवासातिक्रमः पराके बोद्धे। एकादशी वि

नि. प्र. प २५ विष्णुतावे द्वादशी परतः स्थिता उपोष्या द्वादशी तत्र यदीच्छेत्परमं पदमिति कैश्चित्तु विष्णुना चेति पठेति । अत्राविरोधिना नियमाः सर्वत्र तेषु बोध्याः । अन्ये च नवरात्रे वक्ष्यन्ते इति दिक् । इति श्रीरामकृष्णभट्टात्मजकमलाकरभट्टकृतनिर्णयसिंहावेकादशीनिर्णयः । १६॥
द्वादशी तु पूर्वैव । युग्मवाक्यात् द्वादशी तु प्रकर्तव्या एकादश्या युता प्रभो इति स्कादाच्च । त्रयोदशी तु सर्वमते शुक्ला पूर्वा कृत्वा उत्तरा । त्रयोदशी तिथिः पूर्वः सितो धामितः पश्चादिति दीपिकोक्तेः । शुक्ला त्रयोदशी पूर्वा परा कृत्वा त्रयोदशी तिमाधवाच्च । चतुर्दशी तु सर्वमते कृत्वा पूर्वा शुक्ला उत्तरा । उपवासस्तु द्वयपि परेति महत्तरत्वे । पौर्णमास्यमावासे तु सावित्रीव्रतं विना परैव याच्या । भूतविद्वेन कर्तव्यं दृष्टिपूर्वकं दानं । वर्जयित्वा द्विजश्रेष्ठसावित्रीव्रतमुत्तममिति ब्रह्मवैवर्तौ । अमायां योगविशेषो परा केरातातपः । अमावास्या भवेद्द्वाराय दानं भूमिस्तुतस्य वै । जाङ्गली स्नानमात्रेण गोसहस्रफलं लभेत् । अमावासौमवारेण सप्तमी चतुर्थी भौमवारेण विधुवत्तदृशं फलं । तत्रैव व्यासः । सिनीवाली कुक्षीर्वापि यदिसोमदिने भवेत् । गोसहस्रफलं दद्यात्तन् न वैमौनिना कृतं । इमा द्वौ हृदयानुः । श्रवणा शिवधनिष्ठा इति नागदेवतमस्तु । यद्यमारविवारेण व्यतीपातः स उच्यते । नागदेवतमा श्लेषा । मस्तका मृगाशिरः । प्रथमपाद इत्युच्ये । स च सर्वेषां । अथैककालः गोमिलः । पक्षांत उपवस्तव्याः क्षादयो नियमव्या इति । उपवासोन्वाधानं । तत्र मध्याह्ने तत्पूर्ववापर्वप्रतिपत्तौ तद्दिनयागः । पूर्वोत्तराथ मध्याह्ने यदि पर्वसमाप्यते । उपोष्यतत्र पूर्वैकस्तदह्याग इष्यत इति लोगाः शिवचरणात् । अत्र च द्वेधा विभागः । आवर्तनात्पूजादि

त्वपराहस्ततः परः॥ मध्याह्नास्तुतयोः संधिर्यदावर्तते नमुच्यते इति मदनरत्ने वचनम्॥ मध्याह्नादूर्ध्वं संधौ माधवमनेपरे द्वियागः॥
 अपराह्ने ध्वकारात्रौ यदिवर्षसमाप्यते। उपोष्यतस्मिन्नहनि श्वेभूतयागद्वयते इति तेनोक्तेः॥ हेमाद्रिस्त्वपराह्णसंधावपि परदिने प्रतिपद्यतु
 र्यशेचैदोदयवसति द्वितीयादिष्वत्यंतक्षये सति पूर्वैर्द्वयागः॥ पर्वणोशे द्वितीयतु यद्व्यनुद्विजातिभिः। द्वितीया सहितं यस्मादृषयं त्याज्य
 लायना इति द्वितीये त्वितिकौमुतिकन्यायेन वतुर्थोऽत्र परः। तुरीयो त्विति श्लेषाणोपात्तः स्पष्टार्थ एव तथा। भूतापंचदशी पूर्णाद्वितीयाक्ष
 यगामिनी। चरुहिरिमायास्याद्भूतकन्यादिकीक्रियेति वचनाच्चेत्युचिवान्। मदनरत्नेऽपि। वतुर्दशी वतुर्धमा अमावास्या न दृश्यते। श्वेभूतप्र
 तिपद्वे स्यात्पूर्वतित्रैवकारयेत्ति। यत्तु माधवः। यस्तु वाजसनेयी स्यात्तस्य संधिदिनात्पुनः। नवाप्यन्वाहितिः किंतु सदा संधिदिनो हि सत्या
 ह। यत्र काळो दर्शयुक्तः। आवर्तनादधः संधिर्यद्यन्वाधाय तद्दिने। परे ह्यरिष्टिरित्याहुर्वि प्रावाजसनेयिन इति। यत्र मदनरत्ने मध्या
 दिना स्यादहनीहयास्मिन्प्राक् पूर्वणः संधिरित्यंतर्तीया। सा खर्विका वाजसनेयिवत्या तस्यामुपोष्याथ परे ह्यरिष्टिरिति एतत्पौर्ण
 मासीपरमितितत्रेव। आवर्तनोर्ध्वमवागस्ताद्रात्रौ वा समाप्तद्वे। मध्याह्नादूर्ध्वं समाप्ता तृतीयेत्यर्थः। तत्कर्मभाष्यदेवजानीश्री
 अनंतभाष्यादिसकलतत्त्वस्वीयग्रंथविरोधाद्दृष्टानादराच्चोपेक्ष्य। पौर्णमास्यां विशेषमाह कात्यायनः॥ द्वितीयात्रिमुहूर्ताचेत्यति
 पद्यापराह्णिकी। अन्वाधानं वतुर्दश्यां परतः सोमदर्शनात्। कात्यायनश्च। यजनीये क्रिसोमश्चेद्द्वारुण्यां दिशि दृश्यते। तत्र व्याहृति

नि-प्र-५ भिर्ज्जत्वारं दंद्यादिजातयदिति। एतच्च बोधायनवाजसनेयिविषयै। तैत्तिरीयश्रुतौ तु वंदर्शने पियागुक्तः। एषावेसुमनामेष्टिर्यामभ्य-
 २६ जानन्यश्चंद्रमा उदेत्यस्मिन्नेवारमे लोके ध्रुवं भवतीति। श्रुत्यंतरपि। यदहश्चंद्रमा अभ्युदतितदहयं त्रिमांशे कानभ्युदतीति। मदनरत्नेष्वेव
 आपस्तबभाष्याथसंग्रहेष्वेव। अतः पक्षे द्वयस्य स्वसूत्राद्यवस्त्विति तत्त्वं। दृष्टयंत्याश्वलायनादिति तु पूर्वाह्णसंधिविषयमिति माधवः। शेषप-
 र्वाण्यो विशेषमाह माधवीये गार्ग्यः। प्रतिपद्यप्रविष्टायीयदिवेष्टिः समाप्यते। पुनः प्रणीय कुरुतेष्टिः कर्त्तव्या यागवित्तमेः। एवं पूर्वार्त्यांशः।
 प्रतिपदश्च त्रयोंशा यागकाल उक्तः। कवित्प्रतिपत्तुर्थांशो पियागः। संधिर्यद्यपरह्ने स्याद्यागं प्रातः परेदनि। कुर्वीण। प्रतिपद्वागे वतुर्थेपि नहु-
 ष्यतीति दृष्टं शातातपात्ते। एतत्पूर्णिमापरमिति मदनरत्ने। पूर्वणि प्रतिपदः क्षयस्वदृष्टेः संधिः संधिस्तयः। तदाह माधवः। होदि। प्रतिप-
 दोयास्तितदर्थं पूर्वणि क्षिपेत्। क्षयस्यार्थं तथा क्षिप्त्वा संधिर्निर्णयतां सदेति। कात्यायनापि। परेद्विद्यदिकान्यूनान्स्तथैवाभ्यधिकाश्चयाः। तद-
 र्धं क्षिप्य पूर्वस्मिन्कासदृष्टी प्रकल्पयेदिति। एवंस्मार्त्तस्थालीपाकेपि विज्ञेयं। यत्रेष्टिस्थालीपाकाबाधा न गृह्यते प्रवेशनीयहोमानंतरभाविन्या २६
 पूर्णिमास्योपारंभणीयो। न तु दर्शो। यद्यारंभे मलमासपौषमासशुक्रास्तादिभवतितदाप्यारंभः कार्यः। यानितु उपरागोधिमासश्चयदि
 प्रथमपर्वणि। तथामलिमुनेषां न त्वारंभणामिष्यते। गुरुभार्गवयोर्मौल्ये वंदसूयग्रहतथेति संग्रहवचनानितानि आलस्यादिनाति-
 तिक्रान्तशुद्धकालप्रारंभविषयाणि। नामकर्मवदर्थे हि यथाकालं समाचरेत्। अतिपाते सति तयोः प्रशस्ते मासि पुण्यमदत्यपराके गर्ग-

चनादिति प्रयोगपादिजाते। उक्तं चैतत्प्रयोगरत्ने भट्टेः। कालादर्थेति। नामकर्मवचनात्तेष्टिमिति माठः। याज्ञिकास्तु। आधानानंतरपौर्णमासी
 चेन्मलमासगतस्यामारंभणीयादीन् कुर्वीत कदत्तनेति त्रिकोणमंडनवननाद्युद्धकाले यवविभ्रंहेष्टिं कृत्वा रंभं कुर्यादित्याहुः। कालादर्श-
 स्मृतिसंग्रहेपि। आरंभदर्शपूर्णस्थारग्निहोत्रस्य वादिमं। प्रतिष्ठाः पंचकूर्माद्या मलमासे विवर्त्तयेदिति। अथ विकृतिः। तत्रापस्तंबः। यदी-
 स्था यदि पशुना यदिसोमेन यजेत सोमावास्याया पौर्णमास्या चेति। माधवापि। इत्यादि विकृतिः सर्वाः पर्वण्येवेति निर्णयइति। अत्र विशेष-
 माह त्रिकोणमंडनः। कात्यायनश्च। आवर्त्तनास्य गद्यदिपर्वसंधिः कृत्वा तु तस्मिन् प्रकृतिविकृत्याः। तदेव यागः परतो यदि स्यात्तस्मिन् विक-
 त्याः प्रकृतिः परेद्यदिति धूर्त्तस्वाम्यादयोप्यवमोहुः। यदस्येति सांगाया विकृतेः पूर्वकालात्वात्वावर्त्तनात्वाकसंधौ प्रकृतेः प्रतिपदिसमाप्ति-
 नियमात्वाकृत्यनंतरं प्रतिपदि विकृत्ययोगात्पूर्वार्धविकृतिरित्युक्तं तंत्रज्ञेयार्थसारश्रुत्या। यद्यपि प्रकृतेः पूर्वत्वादपूर्वमंते स्यादित्या-
 पस्तंबनोक्तं तथापि हेतुवादेन श्रुतिमूलत्वाभावाद्गंगासमभि व्याहारादिति वदशामाण्यमिति तदाशयः। आययणतु विशेषवक्ष्यामः। अन्वा-
 रंभणीयातु वतुर्देशाकार्येति हिरण्यकेशिहत्तौ मातृदत्तौ। अन्येषां पर्वण्येषां पशोः कालांतरमप्याह बोधायनः। अमावास्या न वाह विषेष्ट-
 नक्षत्रेवेति। शुक्लपक्षेष्टिकादिविशारवांतेषु देवनक्षत्रे धितिकेशवस्वामी व्याचरन्त्यो। नातु मास्येष्वपि द्वादशाह्यथाप्रयोगपक्षयो-
 नक्षत्रे धिष्ठारंभः। यावज्जीवसांवसरप्रयोगयास्तु फाल्गुन्यांचैत्र्यांवारंभः। पशोस्तु विशेषमाह कात्यायनः। अर्धादङ्गो भवति निय-
 तं पर्वसंधिः परस्तात्कृत्वा तस्मिन् प्रकृतिमथत् स्यात्पशुः सद्य एव। अधिकारपशुस्त्वग्नीषोमाधेण सर्वनीयेन वा समानतत्रो

नि.प्र.प. करित्युक्तं। अत्रेधायावारेदृश्यते। आपस्तंबानांतु परदिने मुहूर्ते मपि दर्शसखे तत्रैव पिंडपितृयज्ञः। तदादापस्तंबः। अमावास्यायां यददृश्वं
 २८ नपश्यं तितदहः पिंडपितृयज्ञं कुरुत इति। अस्य रुद्रं रक्षीया व्याख्या। पिंडं यैः कुरुतः पितृयज्ञः। पिंडपितृयज्ञः। सच कर्मोत्तरं नतु दर्शत्रये। यथा वदय
 ति। पितृयज्ञः स्वकालविधानादनंगस्यादिति। तत्र यददृश्वं मसं नपश्यंति पंचदश्या प्रतिपदि वा तदहः कुरुते। यदहस्तयाः संधिस्तदहस्तियथेति
 श्रीमामादाराव्याह। पिंडपितृयज्ञस्तु पूर्वसंधिमेहोरात्रापराह इति। अतः पूर्वसंधिदिने पिंडपितृयज्ञः। शतपथ्यतिरपि। यदेवैव न पुरस्तात् अपश्वाहृश्वेते
 हशेषपितृभ्यो ददातीति। पूर्वसंधिदिने हि पूर्वतः पश्वाहृवैदो न दृश्यत एवेत्यर्थः। सत्याषाढोपि पितृयज्ञं प्रक्रम्य दृश्यमाने तु पाण्यश्वो भूते यजनत
 इत्यादि हिमाद्रिस्तु अमावास्याशब्दस्तिथिवचन एव पूर्वोक्ता पस्तंबसूत्रे यदुक्तं नपश्यंतीति तत्रक्षयोभिप्रेतः। अतश्च तुदर्यां चंद्रस्य क्षीणत्वात्
 दृक्तेदर्शपितृयज्ञः। यदुक्तं तदहस्तयेव दर्शनं नेति चंद्रमाः तस्यापेक्षया ज्ञेयं। क्षीणराजान्तेत्यपीति यदुक्तं दृश्यमाने मपि तत्र तु दर्शपेक्षयाति
 चकात्यायनोक्तः। दृश्यमानोप्येकैर्दृतिगोभिलोक्तः। यस्यां संध्यागतः सोमो मृकालमिव दृश्यत। अपराहृक्षयस्तस्यां पिंडानां करणं भवति
 तिहारीतोक्तेश्च। चंद्रक्षयकाळश्चोक्तः कात्यायनेन। अहमेवोचतुर्दश्याः क्षीणो भवति चंद्रमाः। अमावास्याहमेवोचतु पुनः किल भवदणुरि
 ति। तेन पूर्वोचरेव पितृयज्ञ इत्युच्यते। कर्कवायैरपि अपराहृपिंडपितृयज्ञश्चंद्रादर्शनेमावास्यायामितिकात्यायनसूत्रे तेनक्षय एवोक्तः। त
 स्मिन्क्षीणे ददातीति श्रुतेः। अतस्तन्मते चतुर्दशीयुक्तेदर्शपितृयज्ञे सति परदिने यागोर्थसिद्धः। तदेतत्सर्वोक्तं मपि हेमाद्रिकर्कदिव्याख्या

नं। आपस्तंबेनभ्युपगमात्कातीयबौधायनादिविषयं। आश्वलायनानामपि विशेषपर्वणि पिंडपितृयज्ञः। तथा वसूत्रं। अमावास्यायां अपरा
 हृपिंडपितृयज्ञ इति। अत्र नारायणवृत्तिः। अमावास्याशब्दः प्रतिपत्यं च दश्याः संधिवचनोप्यत्रापराहृशब्दसमन्वयात्तदहस्तयेदोरात्रे वर्तते।
 तस्यापराहृश्वतुर्थभागे पिंडपितृयज्ञः कार्यः। औपवासं च यजनीयेवाहनि। यदा त्वहोरात्रसंधौ तिथिरसंधिः स्यात्तदोपवसथ्य ए
 वाहनिक्रियत इति। अयं वस्मार्त्ताग्निमता संपूर्णदर्शश्चाह्वयतिषंगो नाभ्योः सदानुष्ठाने। एतच्च स्थाली
 पाकेन पिंडार्थमुद्धृत्येति सूत्रवृत्तिकृतोक्तं। खंडं पर्वणितु केविदाहृः। पूर्वाह्णं पिंडपितृयज्ञव्यातिषंगेण आहृकत्वापराहृके वळः
 पिंडपितृयज्ञः कार्यः। वृत्तिकृतान्वयकं च पूर्वोक्तं सिमास्यथपार्वणं। काम्यमाभ्युदयेष्टम्यामेको द्विष्टमथाष्टममित्युदाहृत्य
 पूर्वोचतुर्दश्यां स्थालीपाकादुद्धृत्याग्नौ करणमित्युक्तेदर्शश्चाहृस्थालीपाको नियत इति गम्यते स्थालीपाकादयश्च पितृयज्ञे एवेति पूर्व
 दिने व्यतिषंगः सिद्धः। प्रयोगपारिजाते तु वार्षिकश्चाहृदोदरपि व्यतिषंगोक्तः। किमुत दर्शश्चाहृस्य। न्यायविदस्त्वहृः। सूत्रस्य हृ
 तेश्च संपूर्णदर्शविषयत्वात् खंडपर्वणि पूर्वदिने केवलं आहृपरदिने च केवलः पितृयज्ञः कार्यः। अतएवोक्तं वृत्तिकृतानां जापूर्व
 स्थालीपाकश्चाद्यते सर्वश्चाहृप्रसंगादिति। प्रयोगपारिजातोक्तिरप्येताद्विषये वा पूर्वदिने च आहृग्नौ करणमेव न पाणिदोमः। चेत्
 चाद्येषु साग्नीनां वक्षोहोमो विधीयते। पित्र्य ब्राह्मणहस्त्या उत्तरेषु चतुर्षोपीति परिशिष्टे नियमात्। न च लोकि काग्नौ पाकस्य

नि.प्र.
२९

कथं गृह्याग्नौ होमः। नान्याग्नेोपक्रमान्याग्नेोजुहुयादिति निषेधात्। मैवं। आहस्यगृह्यत्वेन स्मार्त्तो ग्नोपवनाग्नेोवाकस्ते व्यत्वात्। त
स्मात्पूर्वैः केवलं आहं नव्यतिषगः। इदमेव युक्तं। आदिताग्निना तु सर्वाधानि नार्धाधानि नावा संपूर्णं खंडे वा दर्श आतो नोपयगव
पितृयज्ञैः कार्ये नितु दर्श आह व्यातिषगेणेति विस्तरभीतेर्विरमामः। संपूर्णं दर्शे विविशेषमाहुः कोणाक्षिः। पश्चांतं कर्म निर्वर्त्य वस्वदवचसाग्
निकः। पिंडयज्ञंततः कुर्यात्ततो न्वाहार्यकंबुध इति। पश्चांतं कर्मान्वाधानं। अन्वाहार्यकं दर्श आहं। अयमवसाग्नेजवत्पितृकस्य पिंडपितृ
यज्ञकालो ज्ञेयः। तस्य पिकात्यायनेन होमांतमनारंभो वेत्यान्नानात्। पिंडपितृयज्ञाकरणे प्रायश्चित्तमाह पराशरमाधवीयेकात्यायनः।
पिंडयज्ञात्ययेनैव वैश्वदेवात्ययोपि। भोजने पतितान्नस्य चरुवैत्रवानरो भवेदित्यलं। प्रकृतमनुसरामः। निरग्निकादिभिस्त्वमावा
स्या कुतपकालव्यापिनी ग्राह्या। भूतविद्या त्वमावास्या प्रतिपन्निश्चिता पिका। अन्यैकर्मणि विद्वाद्भिर्ग्राह्या कुतपकालिकी ति द्वादीता तैः
इदं च निरग्निकादिविषयं। सिनीवाली द्विजैः कार्या साग्निकैः पितृकर्मणि स्त्रीभिः शूद्रैः कुरूः कार्या तथानग्निर्होतृर्होति तैलो
गाक्षिवचनात्। अत्र साग्निरोपासनाग्निरपीति मदनपारिजाते उक्तं। सिनीवाली दृष्टव्यं। तथा च व्यासः। दृष्टव्यं दासिनीवाली नष्ट
वैदा कुरूः स्मृतेति। पूर्वदिने पुरदिने एव वा तद्यापित्वे सेव ग्राह्या। अंशव्यापित्वे वैषम्ये अधिक कालव्यापिनी ग्राह्या। दिनद्वयं शतः
समव्याप्तौ तिथि क्षये पूर्वा। दृष्टौ साम्ये च परा। तिथि क्षये सिनीवाली तिथि दृष्टौ कुरूः स्मृता। साम्ये पिच कुरूर्होतृयो वेदवेदांगवेदिभि

२९

रिति प्रवेतो वचनात्। दिनद्वये संपूर्ण कुतपव्याप्तिस्तु तिथि दृष्टौ वैवर्धवतीत्यनेन वचनात्परैर्वाति। कुतपस्तु। अहो मुहूर्तविज्ञेयदशपंचच
सर्वदा। तत्राहोमो मुहूर्तस्तु सकालः कुतपः स्मृत इति मात्स्या तैः। तुलादानपितृदेवप्रात्यर्थापवासादौ तु पराग्राह्येत्यन्यत्र विस्तरः। दर्शे च
मासिक वार्षिकादि आह प्रातो काळादौ विज्ञेय उक्तं। दर्शस्य चोदकुभस्य दर्शमासिकयोः। नित्यस्य चाद्विकस्योपि दार्शिकाद्विकयोरपी
त्युक्ता। संपत्ते देवताभेदा आह युग्मं समाचरेदिति। अत्र क्रमानिर्णयिष्येति उक्तं। नष्टवेदे यदा काले क्षयाद्दिवसो भवेत्। वैश्वदेवं क्षय
आहं कुर्यात्प्रागृर्धकर्मणः। अमा आहं यानुपनीतोपि कुर्यात्। आहं शूलपाणो। अमा वास्याह का कृष्णपक्षपंचदशी पुनस्त्युपक्रम्य
एतच्चानुपनीतोपि कुर्यात्सर्वेषु पूर्वसु आहं साधारणं नाम सर्वकामफलप्रदं। भार्या विरहितोप्येतत्प्रासस्तेऽपि नित्यशः। शूद्रोप्यमंत्रव
त्कुर्यात्तदनेन विधिना बुध इति मात्स्या तैः। अमा आहं तिक्रमे प्रायश्चित्तमुक्तमृग्विधाने। न्यूपुवाचं जपे मंत्रं रातवारं दिने दिने। अमा
आहं यदा नास्ति तदा संपूर्णमेतितत्। अत्र पूर्वोक्तसाग्निकपदेनादिताग्निः स्मार्त्ताग्निमांश्च गृह्यते। विधिनाग्निं कादिश्च निरग्नि
कः। तथा च हेमाद्रिर्ग्नोर्करणप्रकरणे। साग्निरवनावनग्निस्तु द्विजपाणावथास्रवा। कुर्यादग्निं क्रियां नित्यं लौकिकेनेति निश्चितमिति।
स्मृतिवाक्यमुदाहृत्य यस्त्वस्वीकृतोपासनतया समुच्छिन्नो नितयाभार्या विधिरतया वाऽग्निरहितस्तस्य द्विजपाणो। जलादौ वा होम
इति व्याचक्षे। मदनपारिजातेऽप्येवं इदमेव साग्निकान्ग्निकस्वरूपं सर्वत्र ज्ञेयम्। अथ यदहो नित्यं यते। तत्र चंद्रग्रहणाय

निप्र-
३०

स्मिन् यामे ग्रहणं तस्मात्पूर्वप्रहरत्रयं न भुंजीत। सूर्यग्रहणे तु प्रहरत्रयं न भुंजीत। सूर्यग्रहे तु नाश्रियात्पूर्वयामवतुसूर्य। चंद्रग्रहे तु यामां
स्त्री न बाल वृद्धादुरैर्विनातिमाधवीये गौतमोक्तेः। ग्रहणे तु भवेद्विदोः प्रथमादधियामतः। भुंजीतावर्त्तनात्पूर्वप्रथमे प्रथमादध इति मार्कंडेयोक्तेः।
अधिर्ध्वं। ननु चंद्रग्रहयामवतुसूर्यानिषेध उचितो न तु सूर्यग्रहे। सूर्यादियात्पाके भोजनाप्राप्तेः। मेवं। वचनस्य प्रथमयामसूर्यग्रहसति पूर्वकाः
पूर्वरात्रे भोजननिषेधपरत्वात्। चंद्रग्रहविशेषमाह माधवीये वृद्धवसिष्ठः। यस्तौ दयो विधोः पूर्वनाह भोजनमात्रेदिति। द्वयग्रस्तास्तु माध
वीये व्यासः। अमुक्तयोस्तगयारद्यादृष्टापररुनिशति विधुधमेपि। अहोरात्रं न भोक्तव्यं चंद्रसूर्यग्रहयदा। मुक्तिं हृत्वा तु भोक्तव्यं स्म
नैकत्वात्ततः परं। अहोरात्रनिषेधाः सूर्यग्रहस्तास्तमदनरत्ने गार्ग्यः। संध्याकाले यदा राहुर्ग्रसते शशिभास्करौ। तदनेव भुंजीतरात्रा
वपिकदाचन। सायं संध्यायां सूर्यस्य ग्रस्तास्ते पूर्वाह्नात्रौ च न भोक्तव्यं। प्रातः संध्यायां चंद्रस्य ग्रस्तास्ते पूर्वरात्रौ उत्तरास्मिन्वाह्नि न भोक्तव्य
मित्यर्थः। चंद्रग्रस्तास्ते उत्तरादिने संध्याहोमादौ न दोषः। तदाहोशनाः। यस्मिन्वास्ते गते त्वंदो ज्ञात्वा मुक्त्यवधारणं। स्नानहोमादिकं कार्यं
भुंजीत दृश्ये पुनः। एतदनाहिताग्निविषयं। अहोरात्रे व्रतोपायनीयमश्रीन इति काल्यायनोक्ते व्रतस्य श्रौतत्वेन विहितत्वेन च प्रबलत्वा
त्। अद्रिर्व्रतं कुर्यादिति निर्णयदीपः। रागप्राप्तभोजने कालानियमाय। ननु चरादा विवर्तनभोजनमिति कर्कानुसारिणः। बाल वृद्धा
दुराणा तु ग्रहयामात्पूर्वमेकयामो निषिद्धः। सायाह्ने ग्रहणं चेत्स्यादपरह्ने न भोजनं। अपराह्ने न मध्याह्ने न मध्याह्ने नुसंगवे। भुंजी

३१

तसंगवे चेत्स्यान्नपूर्वभोजनक्रियेति मार्कंडेयोक्तेः। इदं बालादिविषयं बाल वृद्धादुरैर्विनातिपूर्वोक्तेः। वेधकाले ग्रहणे वापक्वमन्नं त्याज्यं। सर्व
यामे ववर्गानां स्तके राहुदर्शने। स्नात्वा कर्माणि कुर्यात्तत्तमन्नं विवर्जयेदिति द्वादशविंशतमनात्। इतमितितदंतरितस्योपलक्षणं। त्वथा
हेषु यद्येष्टं ग्रहपयुर्वित्तं वयदिति मितक्षरायां वचनान्ते। भार्गवाचनदीपिकायां च्यातिनिविधे च मेधातिथिः। आरनालं पयस्तक्रं दधि स्निह
ज्यपावितं। मणिकस्तार्दकं वनदुष्यद्राहुस्तके। मन्वर्थमुक्तवल्या। अन्नपक्वमिह त्याज्यं स्नानं सवसनं ग्रहे। वारितकारनालादितिलदभेन
दुष्यति। जले त्वदोषो गंगाविषयः। ग्रहोपितजले पीत्वा पादकृच्छं समाचरेदिति वतुर्विंशतिमतेऽन्यजलस्थदोषोक्तेः। वेधकाले ग्रहणे वा भोजनप्रा
यश्चित्तमुक्तं माधवीयकाल्यायनेन। चंद्रसूर्यग्रहे भुक्त्वा प्राजापत्येन शुध्यति। तास्मिन्नेव दिने भुक्त्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यतीति। ग्रहणे त्रिरात्रमेक
रात्रं वोपवासः। श्रेयोर्थिना कार्यः। एकरात्रमुपोष्य वस्त्रादत्वा च शाक्तितः। कंचुकादिव सर्पस्यानिहति पापकोशतः। त्रिरात्रं समुपोष्यैव ग्रहणे च
दसूर्ययोः। स्नात्वा दत्वा विधिवन्मोदते ब्रह्मणा सहति। इमादौ लैंगोक्तेः। इदं च पुन्यतिरिक्तविषयं। आदित्ये ह मिसंक्रांतौ ग्रहणं चंद्रस
ूर्ययोः। पारणे वोपवासं च न कुर्यात्पुत्रवान्मृदीति जैमिनिवचनात्। यदा तु रवेर्ग्रस्तास्तदा पुत्रिणः। प्रहरद्वयं हत्वा बालादिव द्वाजनेन
तूपवासः। सायाह्ने ग्रहणं चेत्स्यादिति पूर्वोक्तमार्कंडेयवचनात्सायाह्ने संगवेश्रीया-छारदे संगवादधः। मध्याह्ने परतो श्रीया-नोपवासी
रविग्रहे इति स्मृतश्चेति हेमाद्रिः। शारदे पराह्ने। माधवे मते तु पुत्रिणे पितृपवास एव। अहोरात्रं न भोक्तव्यमिति पूर्वोक्तनिषेधस्य त

स्नात्वा

नि.प्र.प नाविपालनीयत्वात् उपवासनिषेधस्तु ब्रतरूपोपवासपरः ॥ कल्लेकादशीनिषेधवृत्तिः । मदनरत्नेष्वेवं । तथा व्यासः ॥ रविग्रहः सूर्यवारो
मेसोमग्रहस्तथा ॥ बृहस्पतिरितिरव्यातस्तत्र दत्तमनंतकं । वारेष्वन्येषु यत्पुण्यं ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः । तत्पुण्यकोटिगुणितं योगे बृहस्पतौ स्मृतं
अत्र वाद्यंतयोः स्नानं कुर्यात् । ग्रहस्थाने भवेत्स्नानं ग्रहो मोविधीयत । मुख्यस्थाने भवेत्स्नानं मुख्यो स्नानं विधीयत इति द्वाद्विवचनात् । स्ना
नं स्यादुपरागादो मध्ये होमः सुरार्चनमिति ब्रह्मवैवर्ते ॥ सर्वेषां भववर्णोक्तं स्तकं राहुं दशने । सर्वे लं व भवत्स्नानं स्तकं ज्ञेयं यो दत्त ।
दृष्ट्वा सिद्धोक्तेश्च । सर्वे लं व मुक्तिस्नानं परमिति मदनरत्ने उक्तं । भार्गवार्चनदीपिकायां चतुर्विंशतिमते । मुख्यस्तु न कुर्वत स्नानं ग्रहणस
तके । स्तकी तु भवेत्तावद्यावत्स्यादपराग्रहः ॥ इदं च स्नानं मेमंत्रकं कार्यमिति स्मृतिरनाव्यासः । तत्र तीर्थं विशेषो भावः । गंगास्नानं नैकुर्वीत यद
णं चंद्रसूर्ययोः ॥ महानदीषु चान्यासु स्नानं कुर्याद्यथाविधि व्यासः । इहो लक्ष्मणो पुण्यं रवेर्दशगुणं ततः ॥ गंगातोये तु संप्राप्ते इहोः कोटि
वेदशः ॥ गवां कोटिस्तस्य यत्फलं लभते नरः । तत्फलं लभते मर्त्यो ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः ॥ असिं भवेत्तु माधवाये शंखः । वापी कूपतडागेषु गि
प्रस्त्रवणेऽपि च । नद्यां न देवस्वाते सरसीषू इतां बुनि । उल्लोदके न वा स्नाया ॥ इहो न चंद्रसूर्ययोः ॥ तत्र नारतम्यं मार्कंडेयः ॥ शीतमुल्लोदकात्
पुण्यं मपारक्यं परोदकात् । भूमिस्थमुद्धतात् पुण्यं ततः प्रस्त्रवणोदकं । ततोऽपि सारसं पुण्यं ततः पुण्यं नदीजले । तीर्थतोयं ततः पुण्यं महान
द्यं बुपावनं । ततस्ततोऽपि गंगां बु पुण्यं पुण्यं स्नानं बुधिरिति । उल्लोदकमातुरविषयं । तथा । गोदावरी महापुण्या चंद्रोदकात्तमं न्विते । सूर्य

वराहणाग्रस्तमोभूतेमहामुने। नर्मदातीयसंस्पर्शकृतकल्याभवंति। पृथ्वीचंद्रोदयेप्रभासखंडे। गवोनागास्तिलाधान्यंरत्नानिकनकंम
ही। संप्रदायकुरुक्षेत्रेयत्फलंलभ्यतेनरेः। तदुदुग्रहणेभोधौस्नानाद्देवतिष्ठतां। तत्रैवसौरपुराणंबुधिसनानमुपक्रम्यदानानियानिलाकेषु
विस्थातानिमनीषिभिः। तेषांफलमवाप्नोतिग्रहणचंद्रसूर्ययोः। दिवीपुराणे। गंगाकनखलंपुण्यंप्रयागंपुष्करंतथा। कुरुक्षेत्रंमहापुण्यंरा
हुग्रस्तदिवाकरे। स्नानासंभवस्मरणंवाकार्ये। स्पृत्वाशतक्रतुफलं। स्वस्वार्थोपनाशनं। स्पृत्वागोमेधपुण्यतपीत्वासोत्रामणौ। लभेत्
स्नानावाज्जीमखंपुण्यंप्राप्नुयादविचारतः। रविचंद्रोपरागतअयनेचोत्तरेतथेतिमार्कंडेयोक्तेः। अत्रश्राद्धमाहशेष्यशृंगः। चंद्रसूर्यग्रहेय
स्तुश्राद्धंविधिवदाचरेत्। तेनैवसकलपृथ्वीदत्ताविप्रस्यवेकरे। भारते सर्वस्वेनापिकर्तव्यंश्राद्धंवेराहुदर्शने। नकुर्वाणस्तुनास्तिक्यात्यं
केगौरिवसीदतीति। पवह्मः। राहुदर्शनदत्तं हि श्राद्धमाचंद्रतारके। इदंवाग्मात्रेनहन्नावाकार्येनत्वन्नन। आपद्यनोनोतीर्थेवचंद्रसूर्यग्रहेतथा
आमश्राद्धंप्रकुर्वतहेमश्राद्धमथापिचैतिद्राततपोक्तेरितिहमाद्रिमाधवादिभिः। अपरार्कस्तु एतद्विज्ञानांपाकाभावेदृष्टव्यंतीर्थश्राद्धवत्
पाकाभावेद्विज्ञातीनामामश्राद्धंविधीयतइतिसुमंतुक्तेः। सौहिकेयायदासूर्यग्रसतेपर्वसंधिषु। गलच्छायातुसाप्रोक्तातस्याश्राद्धंप्रकल्पये
त्। घृतेनभोजयद्विजान्घृतेनभूमौसमुत्सृजदितिवायवीयोक्तेश्वेत्याह। वित्तानेश्वरोप्याह। गरुणश्राद्धंभोक्तुर्देवोदातुरभ्युदयशितोसू
तकेमृतकंभुंक्तेगृहीतेशशिभास्करे। श्यायायाहस्तिनश्चैव नभूयः। पुरुषोभवोदित्यापस्तंबेनभोजननिषेधाच्च। अयंरतिपथःश्राद्धं

नि.प्र.प. भोक्तुं हस्तिव्यासादव्यति। अत्र ग्रहण निमित्तक आह्वेनैवामां संकोतित्यादि निमित्तकानां सिद्धिः। दार्शिकालम्भयोरपीतिकालादशक्तिः
 अत्र शोचमयेपि स्नान आह्लादिकार्यमेव। सतके मृतके चैव न दोषो राहुदर्शने। तावदेव भवेत्तु द्विषां वन्मुक्तिर्न दृश्यता। इति माधवीपि वृद्धवसि
 ३२ शोक्तेः। स्नातकर्मपरित्यागो राहोऽन्यत्र सतक इति व्याघ्रपादोक्तेः। कालादर्शगिराः। सर्ववर्णः सतकपि मृतके राहुदर्शने। स्नात्वा आह्वं प्रकुर्व
 रत्नदानं शा - विवर्जितं। मदनपराजितेप्येवं। तेन स्नानमात्रं प्रकुर्वत दान आह्वं विवर्जित मिति निर्मलं वदंतो गोडापरास्ताः। इदं शुद्धि रवि
 शेषान्दं दीक्षापुरश्चरणादिसर्वस्मात्तकर्मविषया। मदनरत्नेप्येवं। रजस्वलायास्तु भार्गवाचनदीपिकायां सूर्योदयनिबंधे। न सतक राहो दोषोऽस्ति
 ग्रहो मजपादिषु ग्रस्तस्नाया दुदक्यापि तीर्था दुदुल्यवारिणेति। अत्र स्नानेनेमिति के प्रातनाशियदिरजस्वला। पात्रांतरितनो येन स्नानं क
 दि। लोव्रतं चरेदित्याभिताक्षोक्तो विधिर्ज्ञेयः। तथा ग्रहण राजावपि आह्लादिकार्यं। ग्रहणोद्वाहसंकोतित्यां जातित्रसवेपुच। दानेनेमिति के जेयरा
 रचावपि तदित्येतत्परां व्यासोक्तेः। चंद्रग्रहे तथा रात्रौ स्नानं दानं प्रशस्यते इति देवलोक्तेः। यदा तु ज्योतिः शास्त्रगम्यो दिने चंद्रग्रहो रात्रौ
 च सूर्यग्रहस्तदा स्नानादनकार्यं। सूर्यग्रहो यदा रात्रौ दिवा चंद्रग्रहस्तथा। तत्र स्नानं न कुर्वत दद्याद। न च नक्षत्रे विदिति पटत्रिंशन्मतात्। अ
 रण्यदिने वार्षिक आह्वं प्राप्नोतु प्रयोगपास्त्राते गोभिलः। दर्शरविग्रहेपि न। प्रत्यादिकमुपस्थितं। अत्रेना संभवेद्वा कुर्वादा मेन वा सु
 तशति। अत्र दर्शरविपित्तसुतशब्दाः प्रदर्शनार्थाः। न्यायसाभ्यात्। तेन चंद्रग्रहणमिसपि जादिक वार्षिकमभादिना तदिन एव कार्यमिति

मदनपराजिते व्याख्यातं। पृथ्वी चंद्रोदयेप्येवं। तेन यानि आम आह्वं प्रकुर्वत माससंवासरान्त इति यानि अत्रेनैवाधिकं कुर्याद्वावा मेन
 न केन दितिलोगादिवचना नितानि ग्रहणदिनातिरिक्तविषयाणि। निर्णयस्तेप्येवं। यानि तु ग्रहणात्तु द्वितीये द्विरजो दोषानुरूपं त
 था ग्रस्तोदये यदा चंद्रप्रत्यक्षं समुपस्थितं। तदिने चोपवासस्यात्यंत्य बंधुपरेदनि तथा ग्रस्तावेवास्तमानंतुरवाहं प्रच्युतो यदिति। प्रत्यक्षं तु तदा का
 र्यं परे हन्येव सर्वदा। चंद्रसूर्योपरागे व तथा आह्वं परेदनी। इत्यादीनि वचनानि तानि निबंधेषु काप्यनुलभाभिर्मूलानि। प्रस्तुतपूर्वाक्त निबंधेषु
 तदिन एव आह्वमुक्तमित्यलं। ग्रहणादिसत्तादिनपर्यंतं राम गोपाकाद्यागमदीक्षां तां शिवाचन। चंद्रिकार्यां ज्ञानार्णवे। मंत्राद्यां भूभणे
 कुर्याद्ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः। ग्रहणाद्वापि देवशिकालः सप्तदिनावधीति स्वसागरे सतीर्थे कं विधत्ते सितं तु दामनि पूर्वणि मंत्रदीक्षां प्रकुर्वणो मा
 सक्षादीन् न शोधयेत्। अत्र सूर्यग्रहणमवमुख्यं। सूर्यग्रहणकाले तु नान्यदन्वेषितं भवेत्। सूर्यग्रहणकाले न समानान्यः कदाचन। न मासवतिथि
 वारादिशोधनं सूर्यपर्वणिति तत्रैकालोत्तरवचनात्। चंद्रग्रहे तु यादीक्षायादीक्षाव्रतवारिणां। वनं रुह्यस्य यादीक्षा दारिद्र्यं सत्तज्जन्मस्वितित
 त्रैवयोगिनी मंत्रे निषधाच्च। ग्रहणं जन्मराश्यादो निषिद्धं तदुक्तं ज्योतिषे विषदशाधोपगतं नराणां शुभप्रदस्याद्ग्रहणं रवीन्द्राः। द्विः सप्तनंदे
 पुषु मध्यमे स्याद्वेषघनिष्कथितं मुनींदिरिति। आय एकादश नंदनव इपुषं। मदनरत्ने गार्गः जन्मसप्ताहरिष्फां वदशमस्ते निराकरे दशमि
 हप्रदो राहुर्नमर्क्षनिधनपिच। रिः फा द्वादशं अंकानव निधनं सप्तमतामा पृथ्वी चंद्रोदये वत्तुधर्मं यन्नक्षत्रगतो राहुः प्रसतेशशिभा

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document. The text is written on a light-colored, possibly parchment or paper, surface. The script is dense and fills the left margin of the page.

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document. The text is written on a light-colored, possibly parchment or paper, surface. The script is dense and fills the right margin of the page.

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document. The text is written on a light-colored, possibly parchment or paper, surface. The script is dense and fills the left margin of the page.

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document. The text is written on a light-colored, possibly parchment or paper, surface. The script is dense and fills the right margin of the page.

नि. प्र. प. ३३ स्फुरौ। तज्जानानां भवेत्पीडायेनराः शांतिवर्जिताः। तत्रैवपुराणांतरे। सूर्यस्य संक्रमो वापि यदणं चंद्रसूर्ययोः। यस्य त्रिजन्म नक्षत्रे तस्य गोथवान्
तिः। तस्य दानं च होमं च देवाचनं जपे तथा। उपरागाभिषेकं च कुर्याच्छांतिर्भविष्यति। स्वर्णेन वाथ पिष्टेन कुर्यात्सर्पस्य वा कृतिं। ब्राह्मणाय दत्तस्य
नरोगादिभ्यस्तत्कृतः। जन्म नक्षत्रं तस्य पूर्वोत्तरं त्रिजन्म नक्षत्रमिति उच्यते। जन्मदशमेकोनविंशतिताराशतके वित। सर्पस्य तदाकारस्य राशेति
त्यर्थः। अद्भुतसागरे भार्गवः। यस्य सूर्यस्य नक्षत्रे स्वर्भानुसपरज्यते। राज्यभंगं सुहृन्नाशं मरणं वा वनिर्दिशेत्। राज्यस्य नक्षत्रं अभिषेकनक्ष
त्रमिति तत्रैव व्याख्यातं। भार्गवो नदीपिकायां ज्योतिःसारे। सौवर्णं कार्ये नार्गपलेनाथपलाधतः। तदर्थे न तदर्थे न फणाया मांक्ति
कं यसेत्। नाम्नपात्रे निधाय यद्युतपूणे विशेषतः। कांस्थे वा कांतिलोहे वा यस्य दद्यात्सदाक्षिणं। चंद्रग्रहे तु सूर्यस्य विंबं दद्यात्सदाक्षि
णं। नागं रुक्ममयं सूर्यग्रहो विंबं वहे मज्जं। तुरंगं रथगोभ्रमिति लसपिश्चक्राचनं। कालविवेके पि। सुवर्णनिर्मितं नागं सति लं कांस्थभा
जनं। सदाक्षिणं सवस्त्रं च ब्राह्मणाय निवेदेयत्। सौवर्णं राजतं वापि विंबं कृत्वा स्वशक्तितः। उपरागभवत्केशाच्छिदे विप्राय कल्पयेत्।
मंत्रस्तु। तमो मय महाभीमसोमसूर्यविमर्देन। हेमतारप्रदानेन मम शांतिप्रदो भव। विभक्तुदनमस्तुभ्यं सिद्धिकानंदनायुत। दाने
नानेन नागस्य रक्षमावेधजाद्रयादिति। अत्र शांतिरुक्ता मांस्थे। यस्य राशिं समासाद्य भवेद्भूदणं संभवः। स्नानेन तस्य प्रवक्ष्यामि मंत्रो
पधिरस्मान्वितं। चंद्रोपरागं संप्राप्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनं। संप्रथिवतुरो विप्राय शुक्लमांल्यानुलेपने। पूर्वमेवोपरागस्य समानी यो पथा

दिकं। स्त्रापयेच्चतुरःकुंभान् यतः सागरानिव। गजाश्वरथवत्मीकसंगमाद्भूदगोकुलात्। राजह्वरप्रवेशाच्च मृदमानीय निक्षिपेत्। पंचगव्यं पंचरत्नं
पंचत्वक्पंचपद्मं। रोचंतं पद्मकं शंखं कुंकुमं रक्तचंदनं। शुक्तिस्फटिकलीथं। सुसितसर्पपगुग्गुलून्। सर्वे समुद्राः सशितस्तीर्थानि जलदाने
दा। आयांतु यजमानस्य दुर्गितक्षयकारकाः। योसौ वज्रधरो देव आदित्यानां प्रभुर्मतः। सहस्रनयनश्चंद्रो ग्रहपीडां व्यपोहतु। मुखं यः सर्वदेवानां
सत्ता विरमितकृतिः। चंद्रोपरागसंभूतां अग्निपीडां व्यपोहतु। यः कर्मसाक्षी लोकानां धर्मो मम हिषवाहनः। यमश्चंद्रोपरागो ह्यो ग्रहपीडां व्य
व्यपोहतु। रक्षोगणाधिपः साक्षान्ती लो जनचयोपमः। खड्गहस्तो तिभीमश्च ग्रहपीडां व्यपोहतु। नागपाशधरो देवः सदा मकरवाहनः। सजलाधिप
तिर्देवो ग्रहपीडां व्यपोहतु। प्राणरूपो हिलोकानां सदा हृष्टमृगप्रियः। वायुश्चंद्रोपरागो ह्यो ग्रहपीडां व्यपोहतु। योसौ निधिपतिर्देवः खड्गवत्
लगदाधरः। चंद्रोपरागकलुषाधनो ह्यो व्यपोहतु। योसा विंदुधरो देवः पिनाका हृषवाहनः। चंद्रोपरागपापानि सनाशयतु शंकरः। त्रैलोक्ये या
निभूतानि स्वावराणि चराणि च। त्रैलोक्ये स्वर्कं रुद्राश्च दहंतु मर्मपातकं। एवमावाहयेद्देवान् मंत्रैरेतैश्च वासुणैः। एतानेव तथा मंत्रास्वर्णपट्टे विले
खयेत्। तान् प्रदृष्ट्वा लिरव्यनववस्त्रैस्तथैव व। मस्तके यजमानस्य निबध्युक्तो ह्युजो तमाः। कलशान् द्रव्यसंयुक्तान् नाना रससमन्वितां नाना
हीतां पये ह्युभदपीठोपमिष्ठितं। रवेरिव तु मंत्रैश्च यजमानं हि ज्योतिमाः। अभिषेकं ततः कुपुर्न त्रै वरुणस्तुतकैः। आचार्यवर्येभ्यश्चास्व
र्णपीठां निवेदेयत्। आचार्यदक्षिणां दद्यात्तं च स्वशक्तितः। होमं वापि प्रकुर्वीत तिले व्याहितं। भिस्तथा। दानं च शक्तितो दद्यात्। दीक्षदात्मनो

नि. प्र. ३४ हितं। सूर्यग्रहे सूर्यनामयुक्तान्मंत्रांश्चकीर्तयेत्। अनेनावधिनायस्तु ग्रहणे स्नानमाचरेत्। नतस्यग्रहणे दोषः कदाचित् न जायते इति ग्रहणशी-
तः। भार्गवार्चनदीपिकायां ब्रह्मसिद्धांते। सर्वैः परास्त्रितं वीक्ष्य स्वर्गं तैर्लाबुपर्वणैः। ग्रहणं गुरविणा जातु न पश्येत्तु पटविना तथा मंगलकृत्येषु
धवित्रेषु हेमाद्रौ। त्रयोदश्यादितेन ज्येष्ठदिनात् नवकंधर्वे। मांगल्येषु समस्तेषु ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः। प्रकारांतरतत्रैवाक्तं। द्वादश्यादितृतीयांतां वै
धइंडुग्रहस्मृतः। एकादश्यादितः सूर्ये चतुर्थं तु प्रकीर्तितः। इदं च सर्वग्रासे। चंद्रसंज्ञग्रहतयोरितितत्रैवाक्तं। ज्योतिर्निर्बंधेऽयं न। ग्रहणा-
त्पातभंत्याज्यमंगलेषु भतुत्रयं। पावञ्चरविणा भुक्ता मुक्तं भंदग्धकाष्ठवत्। अन्यानि वाग्नेयादि वाग्नेयादि मंडलानि तत्कालं वर्णविकारादिफलं
च देवैर्भ्यो ज्ञेयं। पुस्श्चरणचंद्रिकायां। चंद्रसूर्योपरागे च स्नात्वा प्रयतमानसः। स्पर्शादि मोक्षपर्यंतं जपेन मंत्रसमाहितः। जपादृशांशतो हो-
मस्तथा होमात्तु तर्पणं। तर्पणाद्यदृशांशो न मार्जनं कथितं किल। सचैव देवता रूपं ध्यात्वा नूनं प्रपूज्य च। न मां तं मंत्रमुच्चार्य तदेतदेवताभि-
धां। द्वितीयांता न हंपश्चादभिषिं चाम्यनेन तु। तोयैरंजलिना शुद्धैरभिषिंचेत्त्वमूर्धनि। मार्जनस्य दृशांशेन ब्राह्मणानपि भोज-
येत्। जपोर्वा पूर्वको होमस्तर्पणं चाभिषेचनं। भूदेवपूजनं पंच प्रकारेणापुनस्क्रिया। तथा होमाशक्तो जपं कुर्याद्दोमसंख्या-
चतुर्गुणं। एवं कृते तु मंत्रस्य जायते सिद्धिरुत्तमा। ग्रहणप्रसंगात्कुसुमैश्च प्रतियहंप्रायश्चित्तमुच्यते। तत्रारुणस्मृतौ। प्रतियाही कुरु-
क्षेत्रे न भयपुरुषो भवेत्। तथापि मनसः शुद्ध्यै प्रायश्चित्तं समाचरेत्। सप्तहस्तद्वयं कुर्याद्देवैर्देवेन समन्वितं। सत्रेण वा यजेताथ जपेद्वा स-

सकृद्वं वापीकूपतडागादिखननेविस्तेजोहर्नोमेति एतच्च यद्वर्हितेनार्जयंतिकर्मणा ब्राह्मणाधर्न । तस्योत्सर्गेण शुद्ध्यन्ति दानेन तपसैव चेति
मनूक्तेस्तस्योत्सर्गोत्तरं ज्ञेयमिति हि क । ग्रहणात्तरितस्य पूर्वस्य कल्पितद्रव्यस्यैव गुण्यं भवतीति शिष्टा ॥ अत्र केचिद्वैदुष्या आहुः ॥ य
हणस्य निमित्तत्वेन तन्निश्चयस्य प्रयोजकत्वाज्ज्यातिः शास्त्रादिना जातस्य ह । तस्य निमित्तत्वे प्राप्तेऽपि । स्नानं दानं ततः आह मनेतराहु
दर्शने । चंद्रसूर्योपरागे तु यावददर्शनं गोचर इति जात्याद्यादिवचनेषु दृशिप्रयोगाच्चाक्षपज्ञानस्यैवोपसंहारन्यायेनेति तत्वं ।
अन्यथा दृश्यैलक्षणा स्यात् । तेन मेघाद्यादनेंधादीनां च स्नान आह्लादीनां अधिकार इति । कल्पितरु रित्याह । दर्शतु शब्देन वाक्षपज्ञानं गृह्य
तेन स्नानमात्रं । अज्ञानस्य निमित्तत्वं संभवानिमित्तमहिमैव स्नानलाभेन दर्शनिपदवैयर्थ्यापत्तेः । तेन वाक्षपधीयोग्यः कालः पुण्यः
योग्यत्वं च प्रयत्नानपनेयवाक्षपज्ञानं प्रतिबध्य कृतादित्यं तेन मेघछन्नेन योगताभावात् स्नानादीति । निर्णयामृतयेव । तदेव तु खं । यदि
वाक्षुषज्ञानं निमित्तं स्यात्तदा । स्तुतिप्रहायदारात्रादिवाचं द्रव्यहस्तथा । तत्र स्नानं न कुर्वीत दद्याद्दानं च न केचित् । इति वाक्यव्यर्थः स्यात् । चक्षु
षज्ञानाभावेन प्राप्त्यभावात् । तत्पूर्वकत्वाच्च निषेधस्य । न चेदं यस्तास्त परं । रविचंद्रयोरस्तानंतरं रात्रिर्द्वाग्रदत्वादिवाच्यं । तत्र पदस्य प्र
रुपरत्वेधिकरणत्वायोगाभिन्नानिमित्तपरत्वे च तद्द्रव्यपरनिमित्तकस्नानादेरस्तात्यागप्यभावापत्तेः ॥ अथ तत्र नरात्रेति नेदुच्यते ।
सावैश्वदेवीति ब्रह्मण भूते अपि तत्र । तादृशमंत्रे लिंगाभावात् । तयोर्निमित्तत्वेधिकारांगत्वेनान्यप्रयुक्तस्नानाद्यभावापत्तेश्च । ।

नि.प्र.५ किं नक्षेत्रोद्यंतमादित्यं नास्तगतं कदाचन। नोपरक्तं नवारिस्त्वं न मध्यस्त्वं न भोगतमिति मनुवचनं बाध्यते। न च नक्षेत्रे दृष्टे नि निषे
 धाप्रवृत्तिवत्पूर्यदासनीयतापि न युक्तेति वाच्यं। दर्शनस्यवानुवादेन तदर्थयत्वाभावात्। एतच्च ग्रहवक्ष्यामः। तत्रैवाविरुद्धं किं दृष्ट्याप
 ३५ नेः। दृष्ट्यापि प्रदारादुरित्यादिव अस्तु सकृदर्शनविधानेन संकोचश्चेत्। न मुक्तिरुत्थाततः स्नायादिति मुक्तिस्नानेपि बाधुपक्षानस्य नि
 मित्तत्वापत्तेः। अस्तु किं नक्षेत्रमिति चेत्। यस्तास्तयोः परेद्युरुदयदृष्ट्या भवदरेद्युविरिति माधवीये भृगुणा दर्शनोत्तरं भोजनविधाना
 दंध्यस्थपूर्वकाले वेधे स्थयावदृष्टेन भोजननिषेधापत्तिः। धूम मध्ये धीभूतस्य सुतरां यावच्चक्षुः प्राप्य पवासस्य प्रसंगश्च। तथा ब्रह्मा
 उपतया तत्र ज्ञानमात्रं विवक्ष्यते तत्पूर्वमपि निर्लज्जेन स्वीक्रियतां। न मुक्तिस्नाने शास्त्रीयज्ञानं च ज्ञानं निमित्तं न बाधकं। चंद्रस्य ग्रहना
 द्या तस्मिन् न हनि पूर्वतः। राहोर्विमुक्तिं विज्ञाय स्नात्वा कुर्वत भोजनमिति दृष्ट्वा गोतमेन विज्ञाय तस्मान्मात्रात्तेः। यत्तु मुक्तिरुत्थातु भोक्त
 व्यस्नात्वा ततः परीमिति तदपि ज्ञानमात्रपरं। मेघमाळादिरोषेण यदि मुक्तिर्न दृश्यते। आकाशे व्यतुलं काले स्नात्वा भुंजीत वा ग्यतद
 तिगोडानिवंधे वचनत्वं। मेघं अज्ञानस्य निमित्तत्वाभावेन तितन्माहिमेव ज्ञानात्माने वाक्यवैयर्थ्यात्। एतेन यत्केन विदुर्न स्प
 र्शस्नानं मुक्तिस्नानं च यस्य दर्शनं तेनैव कार्यं नान्येन। त्काप्रत्यये समानकर्तृत्वावगते रिति तन्निरस्तं। कालहितस्य गतिः द
 शेरुदयविशेषणत्वाद्ब्रह्मेकत्ववदपि वया। र्थतः। सिद्धज्ञानमानुवादे सर्वं सुखं। अंगुलाद्यनादेश्य ग्रहव्यादत्यावादर्शनस्या

र्थविपर्ययत्वं। न चोक्तं योग्यतापिसाध्वी। दर्शनोत्तरं मेघछत्रे योग्यताभावापत्त्याह नाद्यभावापत्तेः। तेन तत्तद्रेखावच्छेदेन ज्योतिःशास्त्राद्य
 वगमत्वमेव योग्यता। किं च। रजसा दर्शनेनापि त्रिरात्रमशुविर्भवेदित्यत्राप्यधस्तात्। णामाशौचाभावप्रसंगः। किं च। यस्तास्तयोः परेद्युरु
 दयं दृष्ट्वा भ्यवहरेद्युविरित्यादिवाक्यवैयर्थ्यापत्तिः। बाधकपक्षानान्यथानुपपत्त्येवार्थादुदये स्नानं सिद्धं। किं च। दर्शनं लक्ष्मि विशेषणमुपल
 क्षणं वा। नाद्यः। दर्शनावधिने काले स्नानं तु लादानादेर्वाधात्। दर्शनविच्छेदे कृतमपि स्नानादिन ग्रहणनिमित्तं स्यात्। नात्यः। यावदृष्टेन
 गोचरशतियावत्पदवैयर्थ्यप्रसंगात्। दृष्टग्रहस्य ग्रहणात्तरमपि स्नानाद्यापत्तेश्च। ज्ञानपक्षेप्येष दोषस्तु स्य इति चेत्। मूर्खोसि। यद्विज्ञान
 वत्तत्वं पदं धूयेत ततस्तस्यान्वयो विचार्यत। दृष्टिस्तु श्रूयत इति वैषम्यं कथं तद्विज्ञानं लभ्यते। संक्रांतौ स्नायादिति वदथा। दित्येव हि। अत्र
 तत्वादेव नोद्देशविशेषणविवक्षुकता वाक्यभेदोपि। अस्तु तर्हि दृष्टग्रहणनिमित्तमिति चेत्। यस्तास्तोत्तरं स्नानापत्तेः। विशिष्टोद्देश
 वाक्यभेदोपि। तवाप्यतत्तु स्यमिति चेत्। यावदृष्टेन गोचरशतियवचनेन तन्न विधात। तत्त्वन्मयग्रहद्वयस्तस्तेपि स्यात्। किं च दर्शनस्य वि
 धिरनुवादावा। आद्यग्रहणोद्देशेन दर्शनविधिरुत दर्शनविशिष्टस्नानविधिरुत स्नानोद्देशेन दर्शनविधिः। नाद्यः। ग्रहोद्देशेन स्नानविधा
 नदर्शनववाक्यभेदात्। एतेनोद्देशीयोपि परास्तः। न तृतीयः। स्नानया प्राप्तः। दर्शनस्य निमित्तत्वेन विधयत्वात्। अन्यथा सामवमना
 दोप्रसृजन् विधिः केन वार्यत। अथ नानावाक्यपुद्गविदर्शनविशिष्टस्नानविधिः। क्वचिच्च प्राप्तदर्शनं निमित्तं कृत्य स्नानमात्रविधिः

नि.प्र. तत्र स्नान प्रधानस्य प्राप्तौ तदंगदर्शनप्राप्तेः तस्यां च निमित्ते सति स्नानमित्यन्योन्याश्रयात्। एवं दर्शनविधौ सति तन्निमित्तकस्नानविधिः। सति प्रधानस्नानविधौ तदंगदर्शनविधिः। एवमधिकारे प्रयोजकत्वेन योज्यं। त्कार्यपूर्वकात् त्वविधौ तास्त्येववाभेदात्। अन्यथा स्नानोत्तरमपि स्यात्। न द्वितीयः। तत्रापि दर्शनप्रदयोर्निमित्तत्वे स्नानद्वयापत्तेर्दर्शनाद्युक्तौ न निमित्तिकादिति प्रसंगाद्दर्शनविशिष्टप्रदस्य त्वविशिष्टस्यानुवाक्यस्य भेदापत्तेः। न कुह विराजते विद्विषिष्टनिमित्तमिति वाच्यं। आर्तिमात्रस्य हि निमित्तत्वे निमेषाद्यान्तरपितत्वापत्तेर्न निमित्तकत्वं भगाद्युक्तं विशिष्टादृश्यत्वं इदं तु ग्रहणमात्रस्य निमित्तत्वेन काचित्क्षतिः। तस्माद्दर्शनवाक्यानां प्रस्तास्तविषयत्वाद्नादृश्यग्रहणराह्यतास्तस्य वार्थतः प्राप्तस्तद्वानिमित्तत्वेन निमेषाद्यादनेधादेश्वस्मात्तादिभवेत्येवत्यलंबेदवाद्यैः प्रलापेन इति ग्रहणनिर्णयः। अथ समुद्रस्नानं। आश्वलायनः समुद्रपर्वसु स्नायादमायावविशेषतः। पापैर्विमुच्यते सर्वे रमायां स्नानमाचरेत्। भृगुभोमदिभेदस्नानं नित्यमेव विवर्जयेत्। भारते अश्वत्थसौगरो स्योनस्पृष्टव्यौ कदाचन। अश्वत्थमंद्वारतुसागरं पूर्वाणि स्पृशेत्। पृथ्वीवद्दोदये स्कादे। पुनाति पर्वणि स्नानं पर्वणः सारितोपातिः। कदाचिदपि नैवात्र स्नानं कुर्यादपर्वणि। अस्यापवादस्तत्रैव प्रभासखंडे। पर्वकावेव संप्राप्ते नदीनां च समागमे। सेतुबंधं तथा सिंधौ तीर्थे च न्येषु संयुतः। एवमादिषु सर्वेषु मध्याह्ने तु स्वकर्मणि। तथा विनामंत्रविना पर्वक्षरकर्मविना नैः। कुशाग्रणापि सोद्विन्स्पृष्टव्यौ महादधिः। तथा न कालनियमः सतो समुद्रस्नानकर्मणि। तद्विधिश्च तत्रैव। पिप्पलादसमुद्रमन्त्रे कृत्य लोकाभयकरे। पाषाणं ते मया दत्तमाहारार्थं प्रकल्प्यतामिति पाषाणप्रक्षिप्य। विश्वावीर्यं तावीर्यं विश्वयाने विशापते।

४

सान्निध्यं कुरु मे देव सागरे लवणाभसि। नमस्ते विश्वगुप्ताय नमो विष्णो अपांपते। नमो जलाधिकृताय नदीनां पतये नमः। समस्तजगदाधारशंखचक्रगदाधरो देवदेवि ममानुतांतव तीर्थनिषेवणे। त्रितावात्मकमीशानं नमो विष्णुमुमापते। सान्निध्यं कुरु देवेश सागरे लवणाभसि। अग्निश्च यानि रनिळावदहोरेतो धाविष्णुरमृतस्य नाभिः। एतद्बुधन्याडवसत्यवाक्यं ततो वगाहं तपति नदीनामिति भारते। तत्तमंत्रान्यदित्या विधिवत्स्नात्वा। सर्वरत्नोभयल्लीमान् सर्वरत्नाकरोयत्। सर्वरत्नप्रधानस्त्वंग्रहणाख्यं महोदधे रत्यर्घ्यं दत्वा तर्पयेत्। यथा तत्पृथ्वी चंद्रोदये स्कादे। पिप्पलादं विकण्वं च कृतां तं जीवकेश्वरं। वसिष्ठं वामदेवं च पराशरमुमापतिं। वात्सीकिं नारदं चैव बालखिल्यास्तथैव च। नलं नीलं गवाक्षं च गवयं गंधमादनं। जांबवंतं हनूं मंतं सुग्रीवं च गंदं तथा। मैतृ च द्विविदं चैव वृषभं शरभं तथा। रामं च लक्ष्मणं चैव सीतां चैव यशस्विनीं। एतां स्तुतपयेद्दिङ्मालामध्ये विशेषतः। आब्रह्मस्तं च पर्यंतं यत्किंचित् स चराचरं। मया दत्तं तेन तोयेन तृप्तिमेवाभिगच्छत्विति। इति समुद्रस्नानं। इति श्रीमत्पद्मवाक्यप्रमाणपारावारपाराणमंदिरामकृतसुविदिनकरभट्टानुजकमलाकरभट्टकृतनिर्णयसिंधौ प्रथमः परिच्छेदः। श्रीभवानीशंकरार्पणमस्तु। जडियानामिदं पुस्तकं स्वार्थं परार्थं च। समोत्तरसहस्रेतुशके वर्षे बिलंबिलंबिनि। शुचिभुक्ते पंचदश्यां बालकृष्णव्यली लिखत्। १॥ शुभम्। श्रीः॥

नि.प्र.प.
३७

३७